

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Філологічний факультет
Кафедра слов'янської філології
імені професора Іларіона Свенціцького

Образ євреїв у творчості Рудольфа Яшика та
Ладіслава Мнячка

Магістерська робота
студентки 2 курсу
спеціальності “Філологія”
ОП “Словацька мова та література”
Саснко Дзвенислави-Христини Андріївни

Науковий керівник
доц. Хода Л.Д.

Рецензент
доц. Бушко Г.О.

Львів – 2022

Я, Саєнко Дзвенислава-Христина Андріївна, підтверджую, що магістерську роботу на тему "Образ євреїв у творчості Рудольфа Яшика та Ладіслава Мнячка" виконала самостійно, вказавши всю використану літературу в *Списку використаної літератури*. У тексті роботи немає фрагментів праць інших авторів без оформлених покликань.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ОСОБЛИВОСТІ СЛОВАЦЬКОЇ ПОВОЄННОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТЕМАТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН	8
1.1. Специфіка словацької літератури повоєнного періоду. Історичний контекст.....	8
1.2. Національні меншини в творчості словацьких письменників 2-гої половини ХХ століття	24
1.3. Звернення до єврейської тематики.....	27
РОЗДІЛ 2 ОБРАЗ ЄВРЕЇВ У ТВОРЧОСТІ РУДОЛЬФА ЯШИКА	33
2.1. Доля і творчість Рудольфа Яшика.....	33
2.2. Зображення євреїв у романі “Площа святої Альжбети”	41
РОЗДІЛ 3 ЄВРЕЙСЬКІ ПЕРСОНАЖІ У ПРОЗІ ЛАДІСЛАВА МНЯЧКА.....	54
3.1. Життєвий шлях, політичні погляди та творчий доробок Ладіслава Мнячка.....	54
3.2. Образ єврейських жінок у прозі Ладіслава Мнячка.....	60
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
RESUMÉ.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Єврейська тематика та образ представників єврейської національної меншини в словацькій літературі повоєнного періоду (1945–1989) на сучасному етапі розвитку словацького літературознавства є малодослідженими. Проблематика зображення євреїв у творах словацьких письменників у літературній критиці представлена лаконічним узагальненням, яке виражене здебільшого констатацією факту наявності в художній літературі єврейської тематики. В межах біографій та описів творчих доробків окремих словацьких письменників наявні пояснення щодо причин звернення цих авторів до теми єврейства. Зіставні дослідження проблематики елементів єврейської тематики в словацькій художній літературі повоєнного періоду відсутні.

Першим і єдиним на сучасному етапі розвитку словацького літературознавства текстом, що окреслює тенденції звернення словацьких авторів до єврейської тематики в повоєнній літературі є стаття Мілана Ріхтера “Голокост як літературна інспірація” (*“Holokaust ako literárna inšpirácia”*)¹. Ця стаття опублікована в єдиній станом на зараз антології словацької літератури про Голокост. Праця Мілана Ріхтера зосереджена на фіксації появи творів про євреїв у словацькій літературі. Автор не розмежовує творчості письменників словацького та єврейського походжень, через що в праці відсутній опис бачення єврейської національної меншини представниками словацького населення. До проблемного питання збірного образу євреїв у повоєнній словацькій літературі сучасна словацька літературна критика не звертається.

Нелітературознавчі праці Антона Грубоня “Два дійства тисячі трагедій: депортації євреїв зі Словаччини в роках Другої світової війни (спроба біланції)” (*“Dve dejstvá tisícok tragédií: deportácie Židov zo Slovenska v rokoch Druhej svetovej*

¹ Richter, M. Holokaust ako literárna inšpirácia // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 5–11.

vojny (pokus o bilanciu)”)² та Петера Салнера “Євреї в Словаччині після 1945 року (спільнота між вірою та реальністю)” (“*Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou)*”)³ пояснюють передумови та причини витіснення проблем існування єврейської національної меншини на периферію суспільної свідомості. На підставі цих праць пояснюємо малодослідженість єврейської тематики в словацькій повоєнній літературі через історичний контекст другої половини ХХ століття.

Мета й завдання дослідження. Метою роботи є дослідження єврейської тематики в творчості Рудольфа Яшика та Ладіслава Мнячка. Досягнення мети вимагає виконання наступних завдань:

- Описати загальні тенденції розвитку словацької повоєнної літератури;
- Обґрунтувати зумовленість розвитку повоєнного словацького літературного процесу його історичним контекстом;
- Узагальнити тенденції представлення у творчості словацьких письменників представників національних меншин;
- Надати характеристику єврейської тематики в словацькій повоєнній літературі;
- Подати біографічну інформацію та опис творчих доробків Рудольфа Яшика та Ладіслава Мнячка;
- Дослідити зображення євреїв у романі Рудольфа Яшика “Площа святої Альжбети” (“*Námestie svätej Alžbety*”);
- Надати характеристику жіночим персонажам єврейського походження у творах Ладіслава Мнячка “Смерть називається Енгельхен” (“*Smrt sa volá Engelchen*”) та “Клара” (“*Klára*”).

² Hruboň, A. Dve dejstvá tisícok tragédií: deportácie Židov zo Slovenska v rokoch Druhej svetovej vojny (pokus o bilanciu) // *Migráčne procesy Slovenska (1918-1948)*. — Banská Bystrica, 2014. — S. 248—286.

³ Salner, P. *Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou)*. — Bratislava, 2016.

Об’єкт дослідження. Робота піддає аналізу образу євреїв у романі Рудольфа Яшика “Площа святої Альжбети” та двох творах Ладіслава Мнячка: романі “Смерть називається Енгельхен” і короткій прозі “Клара”.

Предмет дослідження. Проблематика зображення євреїв у словацькій повоєнній літературі.

Методи дослідження. Біографічний, порівняльно-історичний, культурно-історичний, соціологічний, компаративістський.

Матеріал дослідження. Роман Рудольфа Яшика “Площа святої Альжбети”⁴, роман Ладіслава Мнячка “Смерть називається Енгельхен”⁵ та есей “Клара” зі збірки “Запізнілі репортажі” (“*Onsekorené reportáže*”)⁶.

Практичне значення роботи. Отримані у роботі результати можливо застосувати в навчальному процесі словацьких середніх шкіл при вивченні її межах програми з літератури творчості Рудольфа Яшика та Ладіслава Мнячка.

Теоретичне значення роботи. Отримані у роботі результати є елементом теоретичного підґрунтя для подальших досліджень єврейської тематики в словацькій літературі повоєнного періоду.

Новизна роботи. Результати дослідження, що раніше не були представлені в наукових опрацюваннях обраної проблематики:

- Отримало подальший розвиток питання представлення національних меншин у словацькій повоєнній літературі;
- Вперше подано зіставлення образів двох жіночих персонажів єврейського походження у творчості Ладіслава Мнячка;

Обсяг і структура роботи. Загальний обсяг магістерської роботи становить---сторінок, з них — сторінок основного тексту. Робота складається зі Вступу, трьох розділів, Висновків, Списку використаної літератури, який містить 63 позиції, та Резюме словацькою мовою. На початку роботи винесено її Зміст. У першому розділі “Особливості словацької повоєнної літератури:

⁴ Jašík, R. *Námestie svätej Alžbety*. — Bratislava, 2018.

⁵ Mňačko, L. *Smrt' sa volá Engelchen*. — Bratislava, 2016.

⁶ Mňačko, L. *Onsekorené reportáže*. — Bratislava, 2017.

тематика національних меншин” розглянуто основні тенденції розвитку словацького повоєнного літературного процесу в контексті історичних подій та виокремлено звернення словацьких письменників до тематики національних меншин. Другий розділ “Образ євреїв у творчості Рудольфа Яшика” присвячено дослідженню єврейської тематики в романі Рудольфа Яшика “Площа святої Альжбети” та поясненню впливу на твір політичних поглядів автора. У третьому розділі “Єврейські персонажі в прозі Ладіслава Мняча” досліджуємо образи жінок єврейського походження у романі “Смерть називається Енгельхен” та есеї “Клара” Ладіслава Мнячка та пояснюємо створення цих персонажів з погляду автобіографічності обраних творів.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВАЦЬКОЇ ПОВОЄННОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТЕМАТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

1.1. Специфіка словацької літератури повоєнного періоду. Історичний контекст

Перші три чверті ХІХ століття укорінили в дисципліні “історія літератури” твердження про найточнішу можливу інтерпретацію художніх текстів — розгляд творів з погляду їхнього відношення до історичного контексту. Підґрунтям цього судження стало одне з трьох тодішніх фундаментальних положень дисципліни: літературні твори безпосередньо формуються їхнім історичним контекстом. Згідно з іншим ґрунтовним принципом — “положенням про історичний розвиток” літератури, історичним перетворенням характерна наступність. Це, за Вільгельмом Дільтеєм, означає можливість змін, через які проходить та чи інша подія, лише завдяки попередній. Відповідно до цього етапи розвитку будь-якого явища зберігають значну частину минулої стадії.⁷ Такий підхід до аналізу художніх текстів крізь призму історичних подій актуальний і для словацької літератури повоєнного періоду, котра як історико-мистецьке явище формувалася під безпосереднім впливом суспільно-політичних трансформацій.

Динаміці розвитку словацької літератури не притаманна гомогенність, тож розглядаючи її як систему важливо виділити окремі етапи, а також відмовитися від узагальнення розвитку прози, поезії та драми, хоча літературні роди змінювалися в межах спільного історичного контексту. При цьому комплексно синтезована словацька повоєнна література часово обмежується 1945 і 1989 роками. Початком цього етапу розвитку літературного процесу прийнято вважати завершення Другої світової війни, а його перехід до стадії сучасної

⁷ Перкінс, Д. Чи можлива історія літератури. — Київ, 2005. С. 8—9.

словацької літератури прямо детермінований Оксамитовою революцією⁸ та зміною політичного режиму в Чехословаччині.

З початку ХХ століття до 1945 року суспільне життя словаків пройшло множинними (навіть якщо з них виокремити травматичний досвід Другої світової війни) кількісними та якісними перетвореннями. За цей період тричі змінилася політико-територіальна організація суспільства, при цьому тільки на час Другої світової війни (1939–1945) існувала окрема словацька держава, образна назва якої “Тітлерів продукт”⁹ ставить під сумнів державність як фундаментальну ознаку цього утворення.

У 1918 році разом із Першою світовою війною завершилася тодішня система політичного впорядкування світу, а на територіях колишніх континентальних імперій появилися нові державні утворення. Так у Центральній Європі виникла Перша Чехословацька республіка, що зазнала колапсу в результаті Мюнхенської угоди з 29 вересня 1938 року, коли втратила близько 1/3 своїх територій. Новий етап існування країни отримав назву Другої Чехословацької республіки та тривав до проголошення окремої національної словацької держави 14 березня наступного року. Чехословацька республіка відновилася 1948 року, однак, увібравши в свою нову подобу відображення суспільно-політичних обставин та змін періоду Другої світової війни. Сучасна словацька історіографія оперує терміном “коротке” ХХ століття, що позначає часовий проміжок з 1918 року до року 1989. За цей період Чехословацька республіка в своїх трьох подобах створила умови для подальшої реалізації необхідних трансформацій в суспільно-політичній та економічній площинах. Окремим результатом цих перетворень стало завершення процесу формування модерної словацької нації.¹⁰

⁸ Оксамитова революція (слов. *Nežná revolúcia*) — період з 17 листопада по 29 грудня 1989 року, що визначався рядом суспільно-політичних подій, які призвели до зміни комуністичного режиму на демократичний у Чехословаччині.

⁹ Rašla, A., Žabkay, E. *Proces s dr. J. Tisom: Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho*. — Bratislava, 1990. S. 13.

¹⁰ Pekár, M. *Dejiny Slovenska 1918–1945*. — Košice, 2015. S. 10 – 14.

Словацька художня література, як і загалом красне письменство, займає відособлене з-поміж інших видів мистецтва місце з погляду її порівняльно ширших можливостей реагувати на суспільні події та зміни. Незважаючи на тенденцію до використання претензійних естетичних структур писане слово спроможне передати реципієнтові гетерогенність поглядів та явищ менш опосередковано, ніж, наприклад, мистецтво образотворче.¹¹

Суспільно-політичні перетворення другої половини ХХ століття відобразилися не лише неопосередковано в змісті художніх текстів, а й безпосередньо в періодизації словацької повоєнної літератури, прямо пов'язаної із конкретними процесами історичного розвитку. Традиційно виділяється перший етап: 1945–1948 роки, після якого окремі фази словацької повоєнної літератури мають таку наступність: 1948–1956 роки, 1956–1960-ті роки та 1970–1989-ті роки.¹² Ця періодизація, як і загалом поділ ХХ століття на історичні відрізки, має допоміжну функцію та охоплює комплекс оцінювань дійсності, що передбачає можливість свого подальшого розвитку.¹³

Словацькій літературі 1945–1948 років характерні спроби повернутися до доктрини множинності, тобто відновити плуралізм, притаманний мистецтву Першої Чехословацької республіки. До виникнення самостійної Словацької республіки з її тоталітарним способом керування суспільством чехословацька література міжвоєнного періоду існувала в приязних для її розвитку умовах з коекзистенцією розбіжних художніх напрямів та естетичних поглядів. Доки Чехословацька республіка намагалася вибудувати на своїх теренах демократичний лад, література чехів та словаків цілеспрямовано відкривалася зовнішньому світові, приймала імпульси національних європейських літератур та виростила покоління письменників різних політичних орієнтацій. З 1939 року та до завершення Другої світової війни словацьке суспільство зіткнулося з

¹¹ Hochel, I. a kol. Slovenská literatúra po roku 1989. — Bratislava, 2007. S.5.

¹² Encyklopédia slovenských spisovateľov / kolektív autorov pod ved. K. Rosenbauma. Bratislava : Obzor, 1984. Z. 2. S. 528.

¹³ Pekár, M. Dejiny Slovenska 1918–1945. — Košice, 2015. S. 10.

виразними фашизоїдними тенденціями та шовіністичними проявами, детермінованими в цьому середовищі абсолютним впливом нацистської Німеччини, що прямо відобразилося в літературі та мистецтві загалом. Хоча золотий фонд словацького національного письменства в цьому періоді поповнився творами високої художньої цінності, вільні трансформації літератури нівелювались як явище під тиском суспільно-політичної ситуації. Цю дійсність яскраво презентує, наприклад, відомий літературний часопис “Словацькі погляди” (“*Slovenské pohľady*”) з його відкритою підтримкою офіційної ідеології тоталітаризму в роки Другої світової війни.¹⁴

Роки 1945–1948 у домінантному тоді марксистично спрощеному погляді на літературну ситуацію отримали визначення “перехідного” періоду з його останніми відголосками тенденцій розвитку буржуазної епохи. Ця візія літературного процесу спиралася на апріорне визнання соціалістичного реалізму найвизначнішим літературним явищем попереднього мистецького етапу (деякі ідеологічні постулати соцреалізму виникли ще в першому десятилітті ХХ століття).¹⁵ Де-факто в перші повоєнні роки літературний процес Чехословаччини примусово під тиском комунізму віддалився від спроб поновлення довоєнної демократичної моделі плюралізму, хоча суперництво за життєвий простір приватних видавництв та нових літературних часописів з полемічним обміном поглядів створили стійку матеріальну базу для можливих майбутніх літературних трансформацій. Реконструкцію демократичних умов подальшого розвитку літератури унеможлилювала також продиктована суспільно-політичною ситуацією необхідність витиснути з публічного простору окремих осіб та інституцій, що у воєнні роки прямо чи опосередковано підтримали ідеологію нацизму. Такі видавництва та часописи або було закрито:

¹⁴ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006, S. 7.

¹⁵ Gunther, H. Fázy života kánonu – na príklade socialistického realizmu // Slovenská literatúra. — 2013. — Č. 5. — S. 426.

“Словак” (“*Slovák*”), “Гвардієць” (“*Gardista*”), або ж, як у “Словацьких поглядах”, змінено склад їхніх редакцій.¹⁶

Чехословацька література перших повоєнних років втратила засуджених новою панівною ідеологією персоналій, що з 1939 року підтримали ідеї нацистської Німеччини. Ряд авторів емігрував з поновленої Чехословацької республіки, передбачаючи майбутній неприязний суспільно-політичний розвиток у державі, що потрапила в зону політичного впливу Радянського Союзу. Попри це умови для трансформацій літератури після завершення Другої світової війни не можна детермінувати як абсолютно неприязні — до 1948 року словацьке письменство демонструвало розмаїття в публікованих поглядах та питаннях естетики. В цих роках було оприлюднено твори, написані в попередньому воєнному періоді, з прямо або приховано вираженими протифашистськими та антивоєнними мотивами.¹⁷

Враховуючи зумовлене зовнішнім політичним тиском або внутрішніми непогодженнями з новою загальноприйнятою суспільною оптикою усунення авторів з повоєнного літературного простору, фактичними доміантними гравцями на ньому залишилися чотири програмні групи: надреалісти, натуристи, прибічники соціалістичної орієнтації — течії, що пройшли частковою зовнішньо та внутрішньо вмотивованою реконструкцією; а також ослаблені еміграцією провідних представників католицькі модерністи, які і надалі розвивали автентичну програму. Простір повоєнної поезії спершу кількісно опанували надреалісти, однак ця єдина авангардна течія не втримала свою програмну спрямованість в нових суспільних умовах — фактично всі представники напряду заангажувалися в політиці після приходу комуністів до влади. Посилення внутрішньої непевності надреалістів пов’язано також зі стрімкою зміною позиції провідного теоретика течії Міхала Поважана та його підтримкою соціалістичного реалізму. В схожому стані внутрішньої ідеологічної кризи в

¹⁶ Hvišč, J. a kol. Biele miesta v slovenskej literatúre. — Bratislava, 1991. S. 64, 65.

¹⁷ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 8.

перших повоєнних роках опинився словацький натуризм: у 1946 році світ побачив найяскравіший репрезентативний твір словацького натуризму — “Наречена гір” (“*Nevesta hôl*”) Франтішека Швантнера, однак загалом ліризована проза зіткнулася з потужною хвилею критики. Ще в роки Словацької республіки цю кризу натуризму передчувало наступне покоління прозаїків, що підштовхнуло їх до побудови програми психологічно та сюжетно сучаснішої прози. Так на літературній сцені появились тзв. поети сюжету: Домінік Татарка, Ян Червень та Петер Карваш.¹⁸

Група католицьких модерністів, що розвивала свою переважно поетичну творчість з 20-тих років минулого століття в сприятливих умовах Першої Чехословацької республіки, після завершення Другої світової війни намагалася втримати своє спрямування. У 1946 році вийшла друком поетична збірка Павола Глбіна “Мертве море” (“*Mrtvé more*”), через два роки світ побачив книгу “Убога душа на землі” (“*Úbohá duša na zemi*”) Янка Сілана. Це, на думку словацького літературознавця Вільяма Марчока, є найкращим доказом демократичності літературної ситуації перших повоєнних років.¹⁹ Натомість представник католицького модернізму Ян Фратрик в публікації “*Slovenská katolícka moderna v premenách času*” (1994) вважає, що розмах течії завершився у 1945 році, після чого настав період політичного замовчування, вимушеного езкізиту та фактичної ліквідації напряду на словацьких теренах.²⁰

Панівною тенденцією словацької літератури 1945–1948 років було відображення в творах глибокого екзистенційного неспокою, спричиненого війною, та пошук виходу з внутрішнього застою. На фоні спроби відновлення довоєнного плюралізму словацькі автори намагалися повернути довіру до навколишнього світу та поновити з ним контакт. Ця тенденція пошуку вирішення екзистенційної кризи є спільною для всіх літературних родів, хоча

¹⁸ Hvišč, J. a kol. Biele miesta v slovenskej literatúre. — Bratislava, 1991. S. 65, 66.

¹⁹ Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 21.

²⁰ Frátrik, J. Slovenská katolícka moderna v premenách času. — Žilina, 1994. — S. 5.

екзистенціалізм так і не виокремився як течія, а відбився в окремих творах або їхніх тематичних аспектах доробків переважної більшості авторів.²¹

Відновлення курсу на плюралізм у словацькій літературній сфері, як і повернення до довоєнних демократичних умов суспільного розвитку, не вийшло за межі сорокових років ХХ століття.

Після перемоги Союзу Радянських Соціалістичних Республік у Другій світовій війні Чехословаччина опинилася у сфері інтересів цієї сусідньої федеративної соціалістичної держави. Економіка, політична система та зовнішня політика республіки потрапили в пряму залежність від Радянського Союзу. Комуністична партія не прийшла до влади одразу в 1945 році лише тому, що радянські політичні керівники вважали Чехословацьку республіку потенційним прикладом демонстрації ненасильницького переходу до соціалізму західних держав. Культурна сфера спробувала скористатися можливістю післявоєнної свободи, однак її обмеження з боку Радянського Союзу шляхом приходу комуністів до влади в Чехословаччині було питанням часу.²²

Період однопартійної диктатури в Чехословацькій республіці почався після комуністичного заколоту в лютому 1948 року. Суспільство опинилося в нових реаліях обмеження свободи, а словацька література потрапила під однопартійний ідеологічний тиск.²³

Метою комуністичної культурної політики наступних років було створення “єдиного культурного фронту”²⁴, що передбачало максимальний політичний тиск на культурну сферу. Для цього нова влада використовувала перевірені в союзних республіках інструменти: централізацію на державному рівні, а також систему методів заохочення і покарання, втілених переважно в корумпованні та залякуванні. Мотивацією для політичних утисків культури на всіх рівнях було не лише прагнення комуністів ліквідувати залишки буржуазних відносин у

²¹ Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 22-23.

²² Kalvoda, J. Role Československa v sovětské strategii. — Kladno, 1999. S. 237.

²³ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 8.

²⁴ Засади комуністичної культурної політики було сформульовано на з’їзді Комуністичної партії Чехословаччини в травні 1949 року

державному устрої, але також і зміною міжнародної політичної ситуації. Розпад Антигітлерівської коаліції поновив суперництво двох несумісних економічно-політичних систем, а світ опинився на межі відкритої воєнної конфронтації капіталістичних держав із східним блоком соціалістичних країн. Культура та особливо література в таких умовах була змушена повністю змістово відповідати панівним політичним поглядам.²⁵ Після приходу до влади комуністичної партії культура в Чехословаччині фактично стала окремим інструментом для трансляції ідеології нового режиму широким верствам населення. Продуктом культурної комуністичної політики стала широка мережа інституцій та організацій, повністю підконтрольних партії, створених з метою суспільної та ідеологічної трансформації суспільства Чехословаччини в соціум нового радянського типу.²⁶

Словацька література опинилася в складному становищі вже в 1948 році, однак конкретні прямі наслідки “переможного лютого” проявилися навесні 1951 року. Комуністична влада регулярно здійснювала “перевірки” з метою “очищення” публічного життя. Це створило ситуацію, в котрій населення з одного боку боялося за своє існування і безпеку, а з іншого було змушене проявляти свою вдячність соціалізму та радіти новому устрою.²⁷

Після 1948 року єдиним правильним з погляду влади мистецьким шляхом залишився соціалістичний реалізм. Представники інших програмних угруповань приєдналися до нього або ж діяли в екзилі. Так з країни виїхали не лише католицькі модерністи, а й інші автори християнсько орієнтованої літератури через переслідування владою духовенства. Доки їхня творчість десятиліттями табувалася, а в середині 1950-х років досягли піку політичні репресії проти культурних діячів, чехословацька література віддалилася від функції естетичної та виконувала агітаційно-пропагандистську роль. Догматична марксистська

²⁵ Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 25.

²⁶ Pavčík, F. Kultúrna politika na Slovensku po roku 1948 vo svetle publikovaných i nepublikovaných archívnych dokumentov // Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach. — Nitra, 2021. S. 20.

²⁷ Drug, Š. Literatúra a politika po slovensky. — Bratislava, 2003. S. 96–97.

філософія форсувала появу літературного схематизму як найвиразнішого явища цих років. Інтимна проблематика та індивідуальні переживання в творах поступилися місцем утопічній візії побудови соціалістичного суспільства та відтворенню дійсності згідно доктрин комуністичної ідеології.²⁸

Період 1948–1956 років став для словацької літератури етапом консервування естетичних поглядів та неунікнення служіння комуністичній літературі. Проте більш глибокий аналіз тодішніх літературних творів ставить під сумнів узагальнене твердження про комплексне падіння красного письменства на рівень політичної пропаганди. Проза та драма (навіть з її зверненням до комічного погляду на побутові ситуації) не спромоглися вийти за межі соціалістичного реалізму, натомість в поетичних збірках можна простежити спроби конфронтації передбаченої політичною ідеологією монотематики. Найбільшою перешкодою для авторів стала відсутність можливості транслявання автентичних особистих переживань. Соціалістичний реалізм не передбачав ототожнення поета з ліричним героєм, бо приватність, на відміну від збірного образу працюючої людини соціалістичного суспільства, “історію не творила”. Поодинокі спроби конфронтувати умови, не порушуючи встановлених правил, відкриваються з сучасної ретроспективи. Вірш “Пісня радості” (“*Pieseň radosti*”) Любомира Фельдека в гіперболізованому прославленні соціалістичної реальності цю дійність фактично описує метафорично прихованим сарказмом. Старша генерація поетів поверталася до ліризму шляхом поступового введення індивідуальних переживань досягнутої соціалізмом якості життя. Звернення до теми дитинства, в котрому автори начебто шукали докази витоків своєї впевненості в марксистському світогляді, частково повернула поезії інтимний ліризм. Ці способи протистояти соціалістичному реалізму не дозволи поезії вийти за межі схематизму, однак заклали підвалини дисидентства в словацькій літературі.²⁹

²⁸ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 8–9.

²⁹ Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 76–83.

Друга половина 1950-тих років у Чехословаччині стала періодом значного послаблення політичного тиску на культуру та часткової демократизації суспільного життя. Головною причиною для цього стали результати XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу в 1956 році, на якому було розвінчано культ особи померлого 1953 року генерального секретаря партії Йосипа Сталіна. Прихід до влади в СРСР порівняно ліберальнішого типу політика Микити Хрущова прямо вплинув на наступні зміни суспільно-політичної ситуації в Чехословаччині, яка й надалі залишалася в сфері впливу Радянського Союзу.³⁰

Прояви непогодження зі станом словацької літератури та схематизмом мистецтва попередніх років спостерігаємо в опублікованих творах ще до 1956 року, коли смерть Йосипа Сталіна знаменувала настання періоду послаблення ідеологічного тиску. Одним із перших таких проявів став полемічний роман Альфонца Беднара “Скляна вершина” (“*Sklený vrch*”), що вийшов друком у 1954 році. Полемічна складова твору насправді обмежується трансляцією більш проблемного бачення суспільства, однак автор стрімко розвиває полемічність тексту в два роки потому виданому творі “Години та хвилини” (“*Hodiny a minúty*”), де екзистенційний стан людини опиняється в конфронтації з тзв. об'єктивним ходом історії.³¹ Альфонц Беднар з його розвитком полемізації в творах між 1954 та 1956 роками яскраво відображає збільшення потенціалу до змін в словацькій літературі цього періоду.

Умови існування культурної сфери в Чехословаччині після засудження культу особи Йосипа Сталіна в країнах Східного блоку стали більш приязними, а література отримала можливість вийти зі спричиненого соціалістичним реалізмом стану стагнації. 1956 року вийшов перший номер часопису “Молода творчість” (“*Mladá tvorba*”), який згодом відіграв велику роль у розвитку словацької літератури: з початку 1960-тих років за його посередництва на сцені красного письменства з'явився ряд молодих авторів, яких пізніша літературна

³⁰ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 10.

³¹ Hvišč, J. a kol. Biele miesta v slovenskej literatúre. — Bratislava, 1991. S. 75, 79.

критика охрестила Генерацією 56³² (*Generácia 56*). До них належать Рудольф Слобода, Душан Кужел, Павел Віліковський, Ян Йоганідес, Ярослава Блажкова, Владо Беднар та інші, проте самі ці автори пізніше заперечували синтезоване поняття Генерації 56, аргументуючи це відсутністю спільної творчої програми. Згідно з цим твердженням автори, що дебютували на сторінках часопису “Молода творчість” у 1960-тих роках були індивідуально виокремленими творцями літературного процесу, а не представниками одного з його напрямів. Натомість вже в перших опублікованих близько 1956 року книгах молодого покоління письменників спостерігаємо спільну тенденцію до реалізації мистецького інтересу становлення індивіда з його емоційними проблемами в центр творів.³³

Попри сприятливі умови для створення альтернативних програм, для словацької літератури після 1956 року характерна домінуюча орієнтація на “мистецьке покращення” методу соціалістичного реалізму. Провідне місце в реформаційному русі займали представники середньої генерації (А. Матушка, Я. Костра, В. Мігалік та інші), що в полеміці з наступними поколіннями авторів продовжували захищати комуністичну ідеологію та обґрунтовували історичну неминучість соціалізму та його успіхів, незважаючи на помилки цього ладу. Цю тенденцію фактично документує проза Владіміра Мінача спробами епічно підтвердити право комуністів на привласнення заслуг Словацького національного повстання 1944 року та висловлюванням ідеї єдино правильного рішення людини пристосуватися до “залізної логіки” історії. Ідея “генерації творців історії” переважно транслиувала виключно ідеологічний цинізм в творчості середнього покоління словацьких прозаїків. Поети цього покоління не долучалися до критики політичної системи, змістивши натомість акцент на моралізацію індивіда та пристали до захисту суспільної дійсності з абстрактних ідеологічних позицій. Середнє покоління, хоч і очолило процес ліризації та

³² Також ця група авторів відома в літературній критиці як Генерація *Mladej tvorby*

³³ Čúzy, L. a kol. *Panoráma slovenskej literatúry III.* — Bratislava, 2006. S. 11.

моралізації соціалістичного реалізму, не було гомогенним у своїх переконаннях. Рішучий підхід до демаскування політичних практик сталінського тоталітаризму реалізувався у драматичних творах П. Карваша та І. Буковчана, що звернулися до ідеї моральної відповідальності окремої людини за вирішення соціальних конфліктів. Відкрити критику погодження свого покоління з політичною системою знаходимо в есеях Домініка Татарки, котрий став єдиним представником тодішньої середньої генерації, що спромігся в межах конвенційної тематики реалізувати зміну погляду на індивіда та звільнити його від “залізної логіки” історії.³⁴

Наприкінці 1950-тих років до розвитку образності словацької поезії долучилася група авторів, що згодом отримала назву конкретисти (Я. Стахо, Я. Ондруш, Л. Фелдек, Й. Мігалковіч та Я. Шімонович). В ізоляції авторів-конкретистів від інших напрямів поезії влада вбачала антисоціалістичні мотиви, тож група опинилася під наглядом партії та стала політично контрольованою.³⁵

У першій половині 1960-тих років в літературний процес вступила група поетів Самотні бігуни (*Osamelí bežci*), що демонструвала своєю творчістю прийняття нових імпульсів для розвитку словацької лірики. З середини десятиліття в словацькій літературі характерні потужніші спроби творення нових мистецьких тенденцій, що наблизило сприйняття літератури як автономного суб’єкту поза межами прямого політичного впливу. Це відобразилося передусім в періодичних виданнях — в часописі “Культурне життя” (*Kultúrny život*) виходили статті не лише про мистецтво, але й публікувалися роздуми митців про життя суспільства. Молоді генерації авторів довели свою спроможність конфронтувати ідеї оновлення соціалістичного реалізму, використали часткову лібералізацію суспільних умов. Це стало стимулом для спроби демократизації

³⁴ Hvišč, J. a kol. Biele miesta v slovenskej literatúre. — Bratislava, 1991. S. 75–77.

³⁵ Bokníková, A. K osudom a najmä k prínosom Trnavskej skupiny — konkretistov // *Eslavística Complutense*. — 2010. — Č. 10. — S. 32

чехословацької політичної системи, в якій і надалі твердження про провідну роль комуністичної партії залишалося на рівні доктрини державної політики.³⁶

Вище наведена ретроспектива тенденцій словацької літератури періоду послаблення політичного тиску є підставою для наступного узагальнення літературної ситуації 1956–1968 років. Словацька література на цьому етапі розвитку опинилася поміж двох перспектив: можливістю створювати нові програмні течії або ж вдосконалювати соціалістичний реалізм. Прихильникам першого варіанту розвитку письменства не вдалося повністю відвернути літературний процес від соціалістичної тематики, однак цей період, на відміну від 1948–1956 років, приніс словацькій літературі нові стимули для подальшого її розвитку.

Незгода суспільства з директивними методами керівництва та їхніми негативними наслідками досягла піку в 1968 році у вигляді феноменальної спроби реформувати тоталітарний спосіб державного управління ненасильницьким шляхом. Цю готовність населення до реформаційних процесів зумовило позбавлення переважної більшості чеського та словацького загалу від ілюзії здатності комуністичної влади побудувати соціально справедливий устрій у державі. Частиною політичної конфронтації в країні стала Празька весна³⁷, однак ця спроба реформації системи нашттовхнулася не лише на внутрішньополітичний опір, а й на перешкоди міжнародного характеру. Можливість прямого опору тоталітарному режиму та потенційної зміни суспільного життя загрожувала усталеним умовам існування соціалістичного табору країн та домінантній ролі Радянського Союзу як наддержави в системі міжнародних відносин. Для словаків Празька весна була важливою також тим, що демократизація держави передбачала принципову зміну їхньої позиції в спільній із чехами країні — вирішення “словацького питання” було органічним

³⁶ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 11.

³⁷ Празька весна — це період політичної лібералізації в історії Чехословацької Соціалістичної Республіки, що розпочався 5 січня 1968 року, супроводжувався протестами проти радянського впливу та завершився вторгненням військ Організації Варшавського договору на територію держави 21 серпня 1968 року.

елементом реформаційного процесу.³⁸ Доки громадянський активізм досягнув найвищої з 1948 року інтенсивності, представники словацької інтелектуальної еліти зосередилися на прагненні федералізації держави більше, аніж на досягненні загальної суспільної демократизації.³⁹

Радянський Союз “вирішив проблему” стрімкого розвитку демократизаційних тенденцій, інтенсивізації політичного та культурного опору в Чехословаччині військовою інтервенцією на територію республіки 21 серпня 1968 року. Введенням військ Організації Варшавського договору⁴⁰ в Чехословаччині розпочався період окупації держави, що тривав протягом наступних двадцяти років. Словацька література знову опинилася в несприятливих для розвитку умовах. Деякі провідні автори виїхали з країни вже в серпні 1968 року (Ладіслав Мнячко, Ярослав Блажкова та інші), а з початку нового десятиліття в результаті політичних перевірок та прямого втручання влади до культурної сфери багатьох авторів було вилучено з Союзу словацьких письменників, ряд авторів опинився в позиції дисидентів, на інших було накладено публікаційне ембарго. Влада зупинила видання провідних культурних та літературних часописів, однак з побоювань створення опозиційної групи авторів дозволила публікуватися письменникам, які погодилися публічно визнати свою негативну позицію щодо серпневих подій 1968 року помилкою. Політичним тиском словацька література була спрямована на консолідацію соціалізму, але спромоглася в умовах ідеологічного втручання в її формування створювати справжні естетичні цінності. Середня генерація зверталася у творах до історичної тематики або ж ностальгічних мотивів з описами дитинства (Вінсент Шікула, Ладіслав Баллек), а молоді автори (Душан Душек, Душан Мітана, Ян Швантер та інші) в своїх пошуках власних шляхів творіння тексту та образності відверто ігнорували вимогу влади повернутися до

³⁸ Bystrický, V. a kol. Rok 1968 na Slovensku a v Československu. — Bratislava, 2008. S. 7–8.

³⁹ Ragač, R. August '68. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa. — Bratislava, 2008. S. 5.

⁴⁰ Організація Варшавського договору — це військово-політичний союз соціалістичних країн Європи, створений на противагу НАТО.

соціалістичного реалізму в літературі.⁴¹ Книжкові дебюти молодих авторів зафіксували спроби створення нової мистецької системи координат на ґрунті безпосередньої конфронтації “нормальної” реальності.⁴²

Словацька література 1970-тих років повністю не втратила дух плюралізму завдяки розвитку письменства в еміграції та появи альтернативного самвидаву. Однак ряд письменників (переважно колишні репрезентанти схематизму та неспроможні до конкуренції в нецензурованих умовах автори) за сприяння влади продовжили спроби мистецького оживлення соціалістичного реалізму. Естетична цінність їхніх творів була помітно нижчою, ніж у текстах дисидентів поза офіційною літературною тих років.⁴³ Репрезентативним прикладом епігонської лінії творчості в словацькій літературі цього періоду є оповідання Яна Беня “Жнива” (“*Žatva*”), в котрому сум головного героя через пізні змоклі жнива автор вивів на рівень схематизмом продиктованого трагізму.⁴⁴

У другій половині 1980-х років суспільні умови частково змінилися під впливом посилення діяльності опозиційних сил проти комуністичного режиму в Чехословаччині. З липня 1958 року політичний режим не спромігся повністю паралізувати прояви невдоволення у населення республіки, які у 1988 році вийшли на рівень організованих та неанонічних демонстрацій і маніфестацій. Фундаментом для демонстрацій в цьому періоді стали річниці значущих для чехів та словаків подій, не пов’язаних з діяльністю режиму. Вимога дотримання громадянських прав зблизила різні крила опозиції, що розвинуло тиск суспільства на керівництво держави.⁴⁵

Зміна політичного клімату в Чехословацькій Соціалістичній Республіці лише з одного боку була досягнута діяльністю опозиційних сил. З іншого боку ці трансформації пов’язані з ліберальною політикою очільника Радянського

⁴¹ Čúzy, L. a kol. *Panoráma slovenskej literatúry III.* — Bratislava, 2006. S. 12.

⁴² Šmatlák, S. *Marginálie k mladej próze // Súčasnosc’ a literatúra.* — Bratislava, 1975. S. 91.

⁴³ Hvišč, J. a kol. *Biele miesta v slovenskej literatúre.* — Bratislava, 1991. S. 92, 94.

⁴⁴ Benikovský, M. *Dejiny slovenskej beletrie po roku 1960 na stránkach časopisu Vsesvit // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* — 2016. — Вип. 2(36). — С. 47

⁴⁵ Dubovský, P. *Hnutie za občiansku slobodu na Slovensku // Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe.* — Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012. — S. 210-211.

Союзу Михайла Горбачова та ідеєю гласності, що передбачала свободу інформаційного простору. З середини 1980-х років відкрита можливість дискутувати про реальні проблеми суспільства вплинула на умови розвитку літературного процесу. Поступово опубліковувалися твори, що прямо порушували продиктований ідеологією оптимістичний тон літератури шляхом презентації становища індивіда як кризового стану. В попередньому періоді такі тексти би не змогли пройти складну систему схвалення державними видавництвами, а з 1988 року поновилося видання часопису “Літературний тижневик” (“*Literárny tyždenník*”), що надав простір не лише літературознавчим статтям, а й дискусіям суспільної тематики. За рік до цього вийшов друком перший номер додатку до часопису “Ромбоїд” (“*Romboid*”) під назвою “Дотики” (“*Dotyky*”). Додаток став можливістю для молодих авторів оприлюднювати свої твори. Зміна поглядів редакцій цих та інших часописів уможливила опублікування творів авторів, проти яких раніше діяла цензура. Так в літературне життя повернувся Домінік Татарка та письменники, яких політичне втручання до культури витіснило з літератури на двадцять років.⁴⁶

У словацькій літературі, що після подій Празької весни потрапила в умови лімітованого розвитку через політично визначений курс на консолідацію соціалізму, протягом 1980-х років спостерігається панівна тенденція до подолання цих обмежень.⁴⁷

Літературний процес цих років став окремим сигналом радикальних політичних змін, котрі відбулися в листопаді 1989 року, а історія словацької повоєнної літератури відобразила тернистий шлях суспільства до його демократизації.

⁴⁶ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 13, 14.

⁴⁷ Hvišč, J. a kol. Biele miesta v slovenskej literatúre. — Bratislava, 1991. S. 83.

1.2. Національні меншини в творчості словацьких письменників 2-гої половини ХХ століття

Сучасна Словаччина належить до країн Центральноєвропейського регіону з найвищим у відсотковому співвідношенні показником кількості іноетнічного населення та представників національних меншин. На зламі ІХ та Х століть до Паннонської низовини прийшли давньоугорські племена, з ХVІ до ХVІІІ століття на словацьких етнічних землях появилися роми, серби, хорвати та чехи разом з новими хвилями німецьких, єврейських і русинських поселенців, наприкінці ХІХ століття болгари, а впродовж ХХ століття на цих територіях поселилися невеликі групи поляків та росіян.⁴⁸

Питання національних меншин для Чехословацької республіки гостро постало в момент утворення держави у 1918 році та залишилося належно не вирішеним у наступних десятиліттях. Причиною була невідповідність поліетнічної реальності та проголошення республіки національною державою, що фактично цю реальність юридично ігнорувало (наприклад, кочові роми в Першій Чехословацькій республіці не визнавалися національною меншиною).⁴⁹ Чехословацька влада підтримувала ідею національної держави чехів та словаків як двох повноправних народів, незважаючи на той факт, що національні меншини творили майже третину населення, а країна була мультикультурною та багатомовною.⁵⁰ Якщо в Першій Чехословацькій республіці питання національних меншин не досягло вирішення, то в повоєнній Чехословаччині спостерігалася виразна антименшинова політика.⁵¹ Більшість німецького населення країни було витіснено на підставі його “неспроможності зберегти вірність республіці” під час Другої світової війни, а угорське населення соціалістична влада спробувала відмежувати в чеських прикордонних територіях

⁴⁸ Botík, J. a kol. Národnostné menšiny – zoznámme sa. — Bratislava, 2020. S. 6.

⁴⁹ Korim, V. Dejiny Rómov (Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa). — Banská Bystrica, 2006. S. 50 – 51.

⁵⁰ Tóth A., Novotný L., Stehlík M. Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Praha : Filozofická fakulta UK, 2012. S. 19–21.

⁵¹ Petráš, R. a kol.: Menšiny a právo v České republice. — Praha, 2009. S. 94.

у процесі “ресловакізації” східної Чехословаччини.⁵² У 1948 році термін “меншина” змінився на поняття “національність” і в результаті політично форсованих змін у 1950 році національні меншини вступили в історію другої половини ХХ століття з невизначеними законом правами та місцем у суспільстві.⁵³

Політичні спроби витіснити національні меншини на периферію суспільної свідомості не змінили того факту, що іноетнічне населення надалі залишалося частиною чехословацької реальності. Ця дійсність відобразилася у літературному процесі, в межах чого диференціюємо творчість авторів, що представляли національну меншину та літературу словацьких письменників, які життя національних меншин описували в своїх творах. Для повоєнної словацької літератури характерне звернення передусім до ромської та єврейської тематики. Натомість в словацько-українських, словацько-угорських та словацько-польських літературних контактах домінувала перекладацька складова, а не ставлення представників польської, української⁵⁴ чи угорської національних меншин у центр сюжетів художніх творів словацьких письменників. Це пов’язано з попередніми подіями Другої світової війни та необхідністю відображення трагічного досвіду ромів та євреїв, а також з процесом асиміляції ромів у чехословацькому суспільстві. Надалі подаємо огляд образу ромського населення Чехословаччини в літературних творах другої половини ХХ століття.

Зміна політичної ситуації після Другої світової війни змінила становище ромського населення в суспільстві. В попередніх роках ідеологічна політика нацистської Німеччини, дискримінація та репресії спричинили зникнення традиційних ромських ремесел, запізнілість культурного розвитку меншини та

⁵² Gabal, I. a kol.: Etnické menšiny ve střední Evropě. — Praha, 1999.— S. 56.

⁵³ Šrajeroová, O. Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy // Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. — Opava, 2000. S. 34.

⁵⁴ Тенденції до зображення українців та Підкарпатської Русі в словацькій літературі спостерігаємо в першій Чехословацькій республіці, але після 1945 року ця тематика в творчості словацьких письменників виразно обмежується.

насильницьки перервали адаптаційний процес ромської етнічної групи до чехословацького соціуму.⁵⁵ Після Другої світової війни держава дотримувалася благодійної лінії щодо ромського населення в межах програм допомоги жертвам війни.⁵⁶ З кінця 1950-тих років розпочалася агресивна у своїх проявах політика влади, спрямована на соціальну асиміляцію ромів, в межах якої створювалися суворі обмеження для кочового способу життя. Спроби покращити становище ромського населення в другій половині ХХ століття не досягли успіху через негативне сприйняття ромів робітничими верствами суспільства як чужого елемента.⁵⁷

Після 1930 року самобутнім літературно-соціальним явищем стала література для дітей та молоді, що згодом створила простір для репрезентації ромських персонажів. Ці зміни відбувалися поступово. Після завершення Другої світової війни та до кінця 1950-тих років словацькі письменники нечасто зверталися до ромської тематики в цьому та інших сегментах літератури. Винятковим явищем став баладний твір Ганни Зелінової “Якубко” (“*Jakubko*”) у 1959 році, в котрому головним героєм був покинутий ромський хлопець. Авторка виділила персонажеві героїчну та трагічну сюжетну лінію та зобразила можливість прийняття індивіда середовищем, яке його попередньо відкидало.⁵⁸

З початку 1960-тих років звернення до ромської тематики словацькими авторами переважно в творах для дітей та молоді стало більш поширеним явищем. Роми стали персонажами творів Богуслави Варгової-Габовчікової та Катаріни Паточкової-Мразової, що часто з’являлися на сторінках літературних часописів. Емоційний стан та переживання дитячих персонажів ромського походження, що проходять періодом адаптації до неромського середовища відобразив у книзі “Я втік тричі” (“*Trikrát som ušiel*”) Рудо Моріц. У центрі сюжету цього зразка соціальної прози — діти з ромської колонії на периферії

⁵⁵ Hlebová, B. a kol. *Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku*. — Prešov, 2011. S. 14

⁵⁶ Korim, V. *Dejiny Rómov (Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa)*. — Banská Bystrica, 2006. S. 74, 76.

⁵⁷ Hlebová, B. a kol. *Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku*. — Prešov, 2011. S. 15

⁵⁸ Jurčo, M. *Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež*. — Banská Bystrica, 1997. S. 61, 67.

міста поблизу річки Ваг. На початку 1970-тих років в словацькій літературі з'явилися твори з головними персонажами-ромами пригодницької тематики. Мілош Крно описує небезпечну подорож ромського хлопця Тона з Кавказу, котрий приєднується до словацьких партизанів під час Другої світової війни в прозовому творі “Гра зі смертю” (“*Hra so smrťou*”). У 1977 році до питання дружнього співіснування та стосунків ромського та словацького населення звернувся Ян Штявніцкій в книзі “Ціна дружби” (“*Cena priateľstva*”). В цьому ж році Петер Ковачік описує долю ромських персонажів в умовах Другої світової війни в прозі “Яблука нашого дитинства” (“*Jablká nášho detstva*”). У 1980 році вийшла друком збірка перекладів ромських пісень словацького поета Войтеха Мігаліка під назвою “Циганські пісні” (“*Cigánske piesne*”). В текстах автор залишав деякі ромські слова неперекладеними, коли їхнє значення було легко зрозумілим з контексту. З середини 1980-тих років ромською тематикою зацікавилася та долучилася до процесу самоідентифікації ромів в літературі словацька письменниця Даніела Гівешова-Шіланова. В періоді з 1960 до 1980 року ромську тематику знаходимо в творчості Божени Бобакової, Ігора Галла, Ладіслава Тяжкого, Міхала Дзвоніка та інших словацьких письменників.⁵⁹

1.3. Звернення до єврейської тематики

До Другої світової війни, у 1930 році, на словацьких землях проживало 65217 представників єврейської народності, а іудаїзм був релігією 136767 осіб. Єврейська спільнота не була гомогенною, а в диференціації поглядів переважала релігійна, найчастіше ортодоксальна ідентичність. У Словацькій республіці в 1940 році проживало 88915 євреїв, ще 40000 на територіях, що стали частиною земель Королівства Угорщина внаслідок Віденського арбітражу⁶⁰. Надалі

⁵⁹ Hlebová, B. a kol. *Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku*. — Prešov, 2011. S. 22, 24, 26, 29, 30.

⁶⁰ Віденський арбітраж 1938 року — політичне рішення арбітрів від Третього Рейху та Королівства Італія, що передбачало повернення Королівству Угорщина частини втрачених за Трианонською угодою 1920 року територій.

статистики подані істориками різняться. Другу світову війну та німецькі переслідування євреїв пережило від 11,9% до 27,1% представників меншини.⁶¹

У роки Першої Чехословацької республіки державна політика сприяла всесторонньому розвитку єврейського населення та підтримувала культуру цієї меншини.⁶² Після зміни державного устрою ситуація докорінно змінилася, а дві хвили насильної депортації євреїв зі Словацької республіки з 1942 року до серпня 1945 року були не лише наслідками німецької ідеологічної політики. Політична колаборація словаків у цьому питанні пов'язана також з динамікою стосунків з етнічною більшістю країни. Протягом ХІХ століття в межах словацько-єврейських взаємин сформувалися аж три варіанти модерного антисемітизму: традиційний релігійний антисемітизм (євреї сприймалися як вороги Христа), господарсько-соціальний антисемітизм (бачення євреїв як причини соціальних проблем) та національний антисемітизм (сприйняття словаками євреїв як інструменту мадяризації). Це стало додатковим підґрунтям для антисемітської політики Словацької республіки під час Другої світової війни.⁶³ Наступна хвиля еміграції євреїв зі словацьких земель в період з 1945 до 1948 року, а також асиміляційні процеси були детерміновані проявами тзв. народного антисемітизму.⁶⁴

Після 1948 року для євреїв в Чехословаччині настав новий період несприятливого існування культури меншини: принципи іудаїзму конфліктували з ідеологією комунізму, напруження між вірою та політичною реальністю зростало. Якщо після 1945 року ті євреї, що пережили Другу світову війну, з власного досвіду або пасивного спостереження володіли принаймні базовими знаннями про ортодоксальну модель життя, то після чотирьох десятиліть

⁶¹ Peter Salner. *Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2016. c. 40,43

⁶² Borza, P. Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939-1945 // *Historický časopis*. — 2017. — Č. 65. — S. 497.

⁶³ Hruboň, A. Dve dejstvá tisícok tragédií: deportácie Židov zo Slovenska v rokoch Druhej svetovej vojny (pokus o bilanciu) // *Migráčne procesy Slovenska (1918-1948)*. — Banská Bystrica, 2014. — S. 250.

⁶⁴ Šromovský, M. *Židovská otázka na Slovensku (1945 - 1953)*. Kniha II. Antisemitizmus a antisíonizmus v Československu (1948 - 1953). — Banská Bystrica, 2015.

S. 16.

комуністичного режиму єврейська спільнота Чехословаччини опинилася в ситуації відсутності духовних авторитетів та необхідності відновлювати свої традиції фактично від основ.⁶⁵

Творчість письменників єврейського походження на територіях сучасної Словаччини в довоєнному та повоєнному періодах фактично не була представлена в літературі. Майже всі автори-євреї, котрі пережили переслідування, виїхали з країни після 1945 року (Гейза Вамош, Тув'я Рубнер та інші). Якщо в роки комуністичного режиму письменники єврейської народності публікувалися, то не зверталися до тематики єврейства чи голокосту ані після часткової лібералізації 1960-тих років.⁶⁶

В першій половині ХХ століття словацькі автори переважно зображували в творах євреїв стереотипно. Це рефлектувало ставлення чехословацького суспільства до єврейської національної меншини. Найбільш поширеним був стереотип, котрий пов'язував євреїв з торговельною діяльністю, завдяки якій вони нагромаджували великі статки. В межах цієї оптики євреям приписувалися негативні риси характеру: жадібність, нечесність, хитрість тощо.⁶⁷ Взірцевим твором того періоду, в якому автор приписав персонажам-євреям виразні негативні якості став роман "Шинковий король" ("*Krčmársky král*") Мартіна Разуса, опублікований у 1935 році.⁶⁸

Після 1945 року, коли чехословацькі письменники єврейського походження майже⁶⁹ не зверталися до теми Голокосту, словацькі автори поступово наповнювали свої твори єврейською тематикою. Передумовою до цього стало непоширення політичного тиску у вигляді загрози бути оголошеним "празьким сіоністом" комуністичною кон'юктурою на словацьких авторів. У

⁶⁵ Salner, P. Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou). — Bratislava, 2016. S. 13–15.

⁶⁶ Richter, M. Holokaust ako literárna inšpirácia // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 7–8.

⁶⁷ Adamická, M. Stereotypy o Židoch z obdobia pred Druhou svetovou vojnou // Stredoeurópske pohľady. — 2019. — Č. 2. — S. 56

⁶⁸ Gallik, J. Nadčasovosť Rázusovho Krčmárskeho kráľa // OPERA SLAVICA XXVII. — 2017. — Č. 3. — S. 25.

⁶⁹ Винятковими стали мемуари Леопольда Лаголи, який видав два оповідання про німецькі погроми перед еміграцією.

їхній творчості тема геноциду євреїв під час Другої світової війни тісно переплелася з представленням співіснування словаків з євреями та питанням моральних принципів.⁷⁰

Динаміка словацького сприйняття євреїв до та після Голокосту виразно змінилася, що віддзеркалилося у літературних творах. Окрім зміни загальнолітературних тенденцій зображень євреїв в словацькій літературі, спостерігаємо перекодування стереотипів щодо євреїв і в межах творчості одного автора. Складовою метафоричного вампіризму в романі “Наречена гір” Франтішека Швантнера з 1946 року є антиєврейський наратив з агресивною проекцією персонажа “єврейського паразита”. Автор зображає шинкаря єврейського походження, котрий “отрує” словаків паленкою⁷¹, та підкреслює його некультурність недбалим зовнішнім виглядом.⁷² Франтішек Швантнер не лише демонізує єврейського персонажа, а й протиставляє його персонажам християнського віровизнання. У цьому протиставленні письменник наділяє єврея виключно негативними рисами: *“Його батько визнавав Мойсея, а він за модою і найновішим курсом Христа, але не мав чистої совісті, яку християни мають...”*^{73 74}

Стереотип єврея-паразита Франтішек Швантнер нейтралізував у написаній після Голокосту новелі “Селянин” (“*Sedliak*”), що стала частиною посмертно виданої збірки “Дама” (“*Dáma*”) у 1966 року. В центрі сюжету новели — селянин, котрий зі страху бути переслідуваним відмовляється допомогти єврейському лікареві, що шукає сховок. Перекодування негативних стереотипів про євреїв у Франтішека Швантнера відбуваються в межах переходу від

⁷⁰ Richter, M. Holokaust ako literárna inšpirácia // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 8.

⁷¹ Паленка — фруктова горілка, поширена на територіях колишнього Королівства Угорщини.

⁷² Szabó, M. Krčmár, upír, parazit. Premeny obrazu Žida v tvorbe Františka Švantnera zo štyridsiatych rokov 20. storočia // Slovenská literatúra. — 2020. — Č. 4.— S. 336–337.

⁷³ Тут і далі переклад наш.

⁷⁴ Švantner, F. Nevesta hól' a iné prózy. — Bratislava, 2007. S. 143.

антисемітизму до амбівалентної юдофільії, що пов'язано з особистим досвідом автора як сучасника переслідувань євреїв під час Другої світової війни.⁷⁵

Переслідування євреїв представлене також у прозі Клари Ярункової — однієї з основоположників модерної словацької прози для дітей та юнацтва.⁷⁶ Дія роману Клари Ярункової “Чорне сонцестояння” (“*Čierny slnovrat*”), що вийшов друком у 1979 році, розгортається з листопада 1944 року до березня 1945 року в Банській Бистриці. Словацьке національне повстання проти клерофашистського режиму є історичним тлом сюжету, що зосереджений на словацькій родині Малатинців. Ця сім'я приймає трьох євреїв, що втекли із трудового табору.⁷⁷ На відміну від головного героя-словака в новелі “Селянин” Франтішека Швантнера, словацькі персонажі роману Клари Ярункової не відмовляють у допомозі євреям. Словацька родина відмовляється від запропонованих єврейською дівчиною грошей за допомогу, чим авторка підкреслює непохитність моральних принципів персонажів. Якщо Франтішек Швантнер зосередився на подоланні стереотипного бачення євреїв, то Клара Ярункова обрала інше спрямування — зображення долі євреїв та ролі, яку в ній відіграли словаки-містяни в роках Другої світової війни.

У межах тематики Голокосту в творах словацьких авторів нерідко спостерігається специфічна любовна лінія, котра переважно зображує кохання словацького хлопця та єврейської дівчини. Першим опублікованим твором з таким мотивом став роман Рудольфа Яшика “Площа святої Альжбети”, що вийшов друком 1958 року.

У посмертно виданій у 1980 році збірці Юрая Вага також знаходимо любовний мотив у новелі “Ромео та Рут” (“*Romeo a Ruth*”), в котрій автор ретроспективно повертається до теми нацизму в Словацькій республіці. Переслідування та депортацію єврейського населення, а також словацький

⁷⁵ Szabó, M. Krčmár, upír, parazit. Premeny obrazu Žida v tvorbe Františka Švantnera zo štyridsiatych rokov 20. storočia // Slovenská literatúra. — 2020. — Č. 4. — S. 339–342.

⁷⁶ Sliacky, O. Konferencia ako výzva // Revue Bibiána. — 2002. — Č. 3. — S. 4.

⁷⁷ Hiemer, E., Holý, J., Firllej, A., Nichtburgerová, H. Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction. — Berlin/Boston, 2021. S. 66-67.

колабораціонізм Юрай Ваг зобразив і у своєму першому драматичному творі “Тиша” (“*Ticho*”), опублікованому в 1948 році та інсценованому рік потому. До єврейської тематики в драматичних творах зверталися також інші словацькі автори, Анна Грускова та Вілем Клімачек.⁷⁸

У поезії повоєнного періоду до зображення трагічних доль євреїв під час Другої світової війни та пов’язаних з цим досвідом мотивів моральності зверталися передусім автори, народжені в 1930-тих роках (Ян Ондруш, Мікулаш Ковач).⁷⁹

Звернення до єврейської тематики в словацькій літературі після падіння комуністичного режиму стало більш частим явищем. Повоєнна література подолала стереотипне бачення євреїв, алк тема Голокосту досі залишається актуальною для словацьких авторів. У вступі до антології словацької літератури про Голокост “Божа вуличка” (“*Božia ulička*”) з 1998 року Мілан Ріхтер надав таку оцінку цій реальності: “...триває “одержимість” письменників приносити свідчення, оживляти долі, справжні чи фіктивні, котрі при всіх стражданнях..., при всій самопожертві заслуговують на означення “людські””.⁸⁰

Отже, словацька повоєнна література прямо формувалася суспільно-політичним контекстом та в період з 1948 до 1989 року перебувала під впливом ідеології тоталітарного режиму Чехословацької Соціалістичної Республіки. Політичний тиск на культурну сферу передбачав наявність чітко окресленої тематики художніх літературних творів. Національні меншини в словацькій повоєнній літературі представлені ромськими та єврейськими персонажами, зображеними згідно з загальними ідеологічними постулатами соціалістичного реалізму.

⁷⁸ Kročanová, D. The Holocaust in Slovak Drama // *Poznańskie Studia Slawistyczne*. — Poznań, 2017. — S. 198, 203, 206.

⁷⁹ Richter, M. *Holokaust ako literárna inšpirácia // Božia Ulička*. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 8.

⁸⁰ *Ibidem*, S. 7.

РОЗДІЛ 2

ОБРАЗ ЄВРЕЇВ У ТВОРЧОСТІ РУДОЛЬФА ЯШИКА

2.1. Доля і творчість Рудольфа Яшика

За словами Еріки Юрінової, словацький прозаїк, поет і публіцист Рудольф Яшик: *“незважаючи на своє відносно коротке та важке життя залишив у області писаного слова слід, котрий неможливо стерти”*⁸¹.

Рудольф Яшик народився 2 грудня 1919 року в Турзовці⁸², був найстаршим із трьох синів у сім'ї. Опис Рудольфом Яшиком подій із дитинства та інформації щодо його освіти знаходимо в опублікованих уривках рукопису автобіографії, що ввійшли в книгу *“Ріки, гори, зірки та людина. Праця та послання”* (*“Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka”*), виданої 1978 року: *“Батько був м'ясником до року 1924. У тому ж році збанкрутував. Потім був приблизно рік без роботи та з відчаю почав пиячити. Ми мали в Турзовці малу дерев'яну хатину. Продав її та втік до Канади, пізніше в США... Коли ми не мали де мешкати та що їсти, на прохання матеріної сестри, котра також жила в США, взялася за нас бабуся... бабуся мене віддала вчитися на священника. Це було в часі, коли я відходив чотири класи народної школи. 1928 року я пішов до гімназії у Нітрі. Я мешкав у гуртожитку. Але через два з половиною роки мене з гуртожитку вигнали, бо я не був аж таким набожним... Бабуся мене набила... віддала мене навчатися далі. Я пройшов аж до п'ятого класу гімназії. Бабуся померла, і грошей на навчання не було. Це було в році 1935”*.⁸³

Після припинення навчання в гімназії Рудольф Яшик влаштувався працювати на фабрику в чеському місті Злін, звідки його звільнили в 1938 році. Яшик повернувся до Жилінського краю і згодом про цей період написав: *“вперше зіткнувся з партією. Одного старого комуніста, Яна Чернека з*

⁸¹ Jurinová, E. Úvodný príhovor // Pamätnica Jašíkových Kysúc. — Kysúce, 2018.— S. 5.

⁸² Турзовка — місто в Жилінському краї, Словаччина.

⁸³ Jašík, R. Životopis // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978. S. 18.

Олешни, я вмовив на втечу до СРСР. Але план провалився... ”⁸⁴. Два роки потому Рудольфа Яшика звинуватили в антидержавній діяльності — роздаванні агітаційних листівок. На підставі цих звинувачень письменника ув’язнили на півроку. В 1940 році Рудольф Яшик у в’язниці починає вивчати російську мову та писати перші вірші. Твори з цього періоду не збереглися — автор сам їх знищив.⁸⁵

Період Другої світової війни для Рудольфа Яшика став окремим етапом формування його поглядів, передусім політичних. В автобіографії автор неодноразово підкреслює своє бажання приєднатися до комуністів та воювати проти Німеччини. Після ув’язнення Рудольф Яшик залишився без засобів для існування та не зміг працевлаштуватися, а в жовтні 1940 року пішов на строкову військову службу.⁸⁶ Про той період свого життя Рудольф Яшик написав: *“На військові навчання мене не приділили, бо я був ненадійним, тож захвали мене в бібліотеку... Невдовзі після нападу фашистської Німеччини на СРСР мене послали в поле з сотнею I відділу. До Меджилабірців нас завезли поїздом, а звідти ми пішки йшли аж до Дрогобича, де стояли місяць або два... В Житомирі ми потім були аж (точно не знаю) до лютого 1942 року, тобто майже три місяці. Потім полк рухався далі на схід, і ми пішки пройшли через Полтаву аж до передмістя Харкова... Коли ми мали довші зупинки, нас змушували тренуватися до знемоги, але я і так знаходив тут-там вільний час і тоді вчив російську. В Харкові я вперше відчув близькість фронту... 1942 року нас відправили в бій. Декілька днів я був на вогневій позиції як телефоніст, а потім добровільно викликався на спостережний пост, впевнено вирішивши втекти на іншу сторону”⁸⁷. Втекти з полку та приєднатися до підрозділів Червоної армії Рудольфові Яшикові не вдалося, однак протягом усього свого солдатського життя він саботував діяльність свого підрозділу. За знищення оптичного,*

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Vaško, I. Pamätník Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a člověk. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka. — Martin, 1978. S. 291.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Jašík, R. Životopis // Rieky, hory, hviezdy a člověk. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978. S. 30–31.

сигнального та зв'язкового обладнання офіцери повинні були відправити Яшика на військово-польовий трибунал. У спогадах автор пояснює, яким чином йому вдалося цього суду уникнути: *“...тиждень потому я був вільним за умови, що напишу таку записку, в котрій все поясню так, щоб керівництво полку повірило, що військовий матеріал ми втратили унаслідок бомбардування”*⁸⁸. В описах цього періоду свого життя письменник неодноразово підкреслює небажання словаків воювати на боці нацистської Німеччини. Поряд із спогадами про фронт пропонує своє спостереження за життям словаків в окупації. Навесні 1943 року Рудольф Яшик повернувся на словацькі землі та працював на військовому радіо в Братиславі. В радіопрограмах переважно читав листи з привітаннями солдатам на фронт, інколи також власні вірші.⁸⁹

У квітні 1944 року, з допомогою брата Віктора, Рудольф Яшик приєднується до словацького партизанського руху. За винятком трьох тижнів, що провів, переховуючись у Жиліні в родичів, Рудольф Яшик діяв у лавах партизан до приходу Червоної армії на словацьку територію у квітні 1945 року. 20 квітня став членом Комуністичної партії Словаччини, після чого активно працював на різних партійних та публічних посадах. Роботу в партії поєднував з працею редактора заводського часопису в місті Партизанське та співредактора газети “Голос Нітранського краю” (*“Hlas Nitrianského kraja”*). Власні твори Яшик надсилав до редакції часопису “Вільна праця” (*“Slobodná práca”*). Рік по завершенні Другої світової війни одружився з Гедвігою Годаловою, через три роки у них народився син Любомир. У 1947 році організував у Партизанському Ленінський гурток для марксистського дослідження молоді.⁹⁰ Хоча Рудольф Яшик активно працював над розвитком комуністичної партії в Партизанському, свій вступ до рядів комуністів пояснив радше психологічними мотивами, а не виключно політичними поглядами: *“... а сам я вступив до партії глибоко*

⁸⁸ Ibidem, S. 34.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Vaško, I. Pamätník Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka. — Martin, 1978. S. 292.

*переконаний, що партія виховає з мене кращу людину, ніж я був, що допоможе мені позбутися недоліків і помилок...*⁹¹. Ця думка згодом знайшла своє відображення у творчості письменника.

Мотив пошуків шляхів створення “кращої людини” часто знаходимо в прозі Рудольфа Яшика. Цей мотив тісно переплетений з ліризмом творів, котрий відображає надання автором переваги не лише естетичності форми, а й естетичному сприйняттю реальності. Ліризм творів Рудольфа Яшика, на думку словацького літературознавця та критика Олександра Матушки, проявляється не в формі подачі, але виходить із світоглядного виміру.⁹² З цього погляду Рудольф Яшик був представником того періоду словацького соціалістичного реалізму, коли головною метою методу не була виключно тематизація ідеологічних засад марксизму. Соцреалізм у Рудольфа Яшика проявляється як мистецький метод, що, за посередництвом ліризації, пропонує дискурсивний погляд на людину в багатоформності світу з перспективою соціальних трансформацій суспільства.⁹³

До прозових жанрів автор звернувся у середині сорокових років, однак перші написані романи так і не побачили світ, натомість їхні уривки були опубліковані на сторінках різних часописів. Пізніше виданими творами Рудольф Яшик записався до генерації авторів, що зверталися до повстанських мотивів та тематики розбудови соціалістичного суспільства. Представники цієї генерації (Ладіслав Мнячко, Владімір Мінач, Петер Карваш та інші) виходили в творчості як з ідейних переконань, так і з власних досвідів участі у воєнних подіях і діяльності в повоєнному суспільно-політичному житті.⁹⁴ У гетерогенній з погляду ідейового наповнення творчості цієї генерації авторів Рудольф Яшик презентує емоційни, а не раціональний (як, наприклад, у Владіміра Мінач) погляд на суспільні зміни, вдається до психологічних описів соціально, політично та національно диференційованих суб’єктів.⁹⁵

⁹¹ Jašík, R. *Životopis // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka* — Martin, 1978. S. 35.

⁹² Matuška, A. *Rudolf Jašík*. — Bratislava, 1964. S. 10.

⁹³ Čúzy, L. a kol. *Panoráma slovenskej literatúry III*. — Bratislava, 2006. S. 85.

⁹⁴ Ivan Kusý. *Premeny povstaleckej prózy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974. c. 43

⁹⁵ Krnová, K. *K vybraným problémom dejín slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia*. — Trnava, 2017. S. 19.

Перший роман Рудольфа Яшика “На березі прозої річки” (“*Na brehu priezračnej rieky*”) вийшов друком у 1956 році.⁹⁶ Романовим дебютом Рудольф Яшик зацікавив не лише читацький загаль, а й літературних критиків, котрі приязно відгукнулися на книгу та визнали автора зрілим митцем.⁹⁷

Письменник увійшов до літератури в період, коли словацька проза опинилася на перехресті політичної ангажованості та правди про людину в соціалістичних реаліях. Перший роман Рудольфа Яшика став поверненням до тематики змін взаємодії класових соціальних структур міста Кісуце в період Першої світової війни.⁹⁸ Дія твору відбувається у період загострення господарської кризи. Головний герой, юнак Штефан, разом з коханою Марією своїми ідеями про суспільні зміни конфронтують усталену буржуазну політичну систему, котру автор описує, як джерело бідності. Рудольф Яшик паралельно розвиває у романі суспільну та любовну лінії, що надає тексту виразних елементів ліризму. Трагічні долі мешканців невеликого поселення автор робить частиною міфу про заляту людину в замкненому колі буржуазного суспільства, проти якого постав протагоніст роману. Штефан за свої переконання потрапляє до в’язниці, однак організований ним голодний страйк приносить суспільству благо — бідній верстві населення влада приділяє талони на їжу, що покращує умови існування зубожілих мешканців.⁹⁹

Рудольф Яшик у своєму першому романі звернувся до популярної в творчості письменників 1950-тих років лінії пошуку взаємозв’язків теперішнього та минулого, однак, на відміну від більшості авторів-сучасників, не вивів реконструкцію цих взаємин на рівень епічного першого плану. Зображення автентичного соціального досвіду натомість стало ядром текстової спроби письменника поновити довіру читачів до комунізму, котру підірвав період політичної диктатури в країні. Рудольф Яшик звільнив свою оповідь від

⁹⁶ Vaško, I. Pamätník Rudolfa Jašíka // *Rieky, hory, hviezdy a člověk. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka*. — Martin, 1978. S. 293.

⁹⁷ Findra, J.. Štýl Jašíkových prvotín // *Slovenská reč*. — 1972. — R. 37. Č. 1. — S. 6.

⁹⁸ Marčok V. *Dejiny slovenskej literatúry III*. — Bratislava, 2006. S. 183.

⁹⁹ Čúzy, L. a kol. *Panoráma slovenskej literatúry III*. — Bratislava, 2006. S. 85.

ідеологічного апріоризму та змістив акцент на трагізм та винятковість індивідуальних доль персонажів, завдяки чому текст сприймався читачами, як життєво правдивий.¹⁰⁰

З початку 1950-тих років Рудольф Яшик долучився до розвитку в словацькому літературному процесі жанрів малої прози. В цей період формовий інвентар оповідань розширився завдяки філософській мініатюрі, а також відбулася ренесанція ліризованих новел.¹⁰¹

Оповідання Рудольфа Яшика стилістично близькі до прози словацького натуразму, а їхні підтексти осягають виразну соціальну тенденцію кінця 1950-тих років. Незавершена новела “Повість про білі камені” (“*Povesť o bielych kameňoch*”), опублікована в 1961 році має баладний характер та метафоризує історію про людську самотність і прагнення повноцінного життя. У новелі письменник описує взаємодію двох героїв із трагічною долею: старця, що після розчарування у житті вирішує ізолюватися від людей в горах, та малого хлопця Міхала, мати котрого померла від туберкульозу. Обидва персонажі опиняються на периферії суспільного життя, але причини цього відлучення від соціуму докорінно різняться. Авторське філософське бачення людини поза суспільними проблемами переплітається з соціальним підтоном і в інших оповіданнях. У новелах з посмерто виданої у 1961 році збірки “Чорні та білі кола” (“*Čierne a biele kruhy*”) Рудольф Яшик пропонує читачеві історії, в котрих перешкодами до повноцінного життя людини є фізичне захворювання або психологічна нечутливість. Ці перешкоди позбавлені глобальної соціальної детермінації, що яскраво репрезентує новела “Мертві очі” (“*Mrtvé oči*”) про сліпого від народження хлопця Адама. Стан героя не відповідав прагматичним уявленням його брата про майбутнє сім’ї, який просить батька віддати Адама до установи для людей з інвалідністю. Рудольф Яшик в цій прозі робить акцент саме на

¹⁰⁰ Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 183.

¹⁰¹ Krnová, K. K vybraným problémom dejín slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia. — Trnava, 2017. S. 80.

психологічних портретах героїв, що транслюють власну філософію, не прив'язану до соціальних тенденцій.¹⁰²

1958 року вийшов друком другий роман Рудольфа Яшика “Площа святої Альжбети”. Цей рік став для автора багатим на події не лише через публікацію роману, котрий згодом зробив його відомим на всю країну. Рудольф Яшик у 1958 році відвідав Радянський Союз, де попри спостереження за життям суспільства в федеративній соціалістичній державі, продовжував активну літературну діяльність.¹⁰³

Рудольф Яшик помер 30 липня 1960 року, на його похороні були присутні делегації від Комуністичної партії та Спілки чехословацьких письменників.¹⁰⁴ Згодом про завершення життєвого шляху Рудольфа Яшика словацький історик та літературознавець Ян Штєвчек написав: *“Можливо, є трохи жорстоким назвати його відхід з літератури та з життя романтичним. Але як ще означити той факт, що нам залишив доробок, більшість котрого вийшла аж після його смерті, і що він не дотворив його, не зміг дотворити в тотожній визначеності? Тим сильніше на нас впливає, тим більше сенсу мусимо до нього вкладати. Цей доробок є відкритим, тому що є торсою в дослівному та переносному сенсах”*¹⁰⁵.

Частиною незавершеного творчого доробку Рудольфа Яшика є найепічніший зразок його прози — роман “Мертві не співають” (*“Mŕtvi nespievajú”*). Письменник про свої плани на книгу написав: *“У році 1957 та в наступних роках хоча працювати над об'ємним романом (три частини) про Словацьке національне повстання. (Приблизно 1200 сторінок — робота на 7-8 років)”*¹⁰⁶. Передчасна смерть автора не дозволила йому дописати повністю навіть першу частину.

¹⁰² Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 86-87.

¹⁰³ Vaško, I. Pamätník Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka. — Martin, 1978. S. 293.

¹⁰⁴ Ibid

¹⁰⁵ Štėvček, J. Odvaha poznávať, odkaz Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978. S. 204.

¹⁰⁶ Jašík, R. Životopis // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978. S. 125.

Посмертно упорядкована книга побачила світ 1961 року, а Ян Штевчек вважав текст *“спробою великого суспільного роману”*¹⁰⁷. Письменник замислив цей роман як частину запланованої трилогії, котра мала розповісти історії словацьких солдатів, що опинилися на боці нацистської Німеччини проти власної волі. Історії роману *“Мертві не співають”* відіграються в двох сюжетних лініях: на Східному фронті, де словацькі солдати воювали в рядах фашистської армії, та в містечку Правно.¹⁰⁸ Ці дві лінії відображають панорамний паралельний образ диференціації поглядів на воєнну дійсність словацьких солдатів на фронті та їхніх рідних в тилу.¹⁰⁹ Назву роману автор пояснив так: *“Мертві не співають? Люди, засуджені на смерть, ще мають усі якості людей живих, і це в них самих і в інших може, ба мусить, викликати в певних ситуаціях жах і здивування. Смерть є лише питанням часу, а усвідомлення, що від неї не можна втекти, плекає в людях уявлення, що буде краще стояти на місці, чекати на смерть або повернутися та піти їй назустріч. Також можна бути засудженим на смерть і не знати про це, а потім така людина, коли поводить, як жива, мусить пробуджувати в іншому подив. Бо той інший про все знає, однак він його засудив. Це в Другій світовій війні стосувалося і народів. І складними діями можна вирахувати один і той же результат — мертві не співають”*¹¹⁰.

Роман *“Мертві не співають”* написаний на підставі власного військового досвіду Рудольфа Яшика та диверсійної діяльності в період Другої світової війни. Твір, однак, не є зразком автобіографічної літератури, але потребою автора об’єктивізувати в тексті пережите ним самим, як колективний національний досвід. Автобіографічні елементи Рудольф Яшик розділив між різних персонажів, факти з його життя таким чином з’являються в романі епізодично та доповнюють фікцію тексту. Акцент на експресивну композицію

¹⁰⁷ Števíček, J. Torzo a obrisy Jašíkovho diela // Lyrická tvár slovenskej prózy. — Bratislava, 1969. — S. 212.

¹⁰⁸ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 86.

¹⁰⁹ Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 188.

¹¹⁰ Jašík, R. Životopis // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978. S. 197.

паралельних сюжетних ліній поєднується у романі з елементами модерної літературної традиції періоду міжвоєнного словацького письменства, котрі автор продуктивно комбінує з впливами соціальної балади. Рудольф Яшик поєднує у своєму стилі письма експресивні смисли зі створенням акустичних і візуальних образів. У тексті відсутні наративні звернення до опонентів, немає простору для подальших полемік, що надає романові характеру естетично та ідейно автономного твору.¹¹¹

Рудольф Яшик своєю творчістю додав нові елементи до модерної словацької прози та посередництвом гуманістичного погляду на індивіда розширив межі соціалістичного реалізму, а в ідеологією визначеній тематиці літературних творів повоєнного періоду спромігся поставити в центр тексту людину з її потребою свободи та щастя.

2.2. Зображення євреїв у романі “Площа святої Альжбети”

Після публікації дебютного роману “На березі прозорої ріки”, котрий здобув відзнаку Словацького літературного фонду, Рудольф Яшик фактично одразу взявся за написання своєї другої прозової книги. Працю над романом “Площа святої Альжбети” письменник розпочав 26 січня 1956 року в місті Нове Замки та завершив 13 квітня 1957 року. Наступного року роман вийшов друком.¹¹² Українською “Площа святої Альжбети” в перекладі Юрія Авдєєва вийшла друком у видавництві “Радянський письменник” у 1961 році.¹¹³

Про написання “Площі святої Альжбети” Рудольф Яшик згадав у власному життєписі: *“Це роман про трагічне кохання Ігора та Еви — з периферії словацького міста десь на півдні, з року 1941...”*¹¹⁴. У словацькій літературній

¹¹¹ Prušková, Z. Medzi ideológiou a dobrodružstvom (Rudolf Jašík: Mŕtvi nespievajú) // Slovenská literatúra. — 2006. — Č. 1(53). — S. 2–3.

¹¹² Vaško, I. Pamätník Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka. — Martin, 1978. S. 292–293.

¹¹³ Редколегія. Попеляста ворона по-українськи // Нове життя. Двотижневик русинів-українців СР. — 2021. — Вип. 5. — С. 4.

¹¹⁴ Jašík, R. Životopis // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978. S. 109.

критиці роман вважається репрезентативним з погляду авторського стилю та мистецько найуспішнішим прозовим твором Рудольфа Яшика.¹¹⁵

У романі письменник аплікував метод комбінування епічної та ліричної складових у межах реалістичної розповіді.¹¹⁶ Окрім притаманного для наративного стилю Рудольфа Яшика використання ліризаційних елементів, для роману характерне використання автором комплементарного контрасту на всіх рівнях тексту. У межах цього контрасту письменник оперативно помістив одний семантичний зміст до іншого з акцентом на їхню взаємну опозицію, що проявляється в постійному чергуванні наративів персонажів з різними поглядами на суспільну ситуацію. Контраст проявляється також у комбінації романової та новелістичної форм на структурному рівні твору.¹¹⁷ Для авторського стилю Рудольфа Яшика характерне використання суб'єктивності оповідача в окремих абзацах. У монологічні звернення оповідача до персонажів автор вкладає власні ідейні переконання та емоційно апелює до читача.¹¹⁸

Події роману розгортаються у період переслідувань єврейського населення Словацької республіки під час Другої світової війни, а соціальний контекст обмежений описом спільноти невеликого міста. Рудольф Яшик описав пов'язані з необхідністю пристосуватися до нових суспільно-політичних реалій переживання міських мешканців. Після приходу на словацькі території нацистів, спільнота чітко розділилася на євреїв та словаків, а також окремо Яшик виділяє мешканців, що вступили до рядів профашистської Глінкової словацької народної партії. Письменник диференційовано описує долі переслідуваних персонажів та персонажів-переслідувачів. Останніх Рудольф Яшик зображує як людей, котрі втратили внутрішні етичні орієнтири під впливом нацистської ідеології.¹¹⁹ Тут у романі помічаємо бажання автора вбачати провину колаборації словацьких

¹¹⁵ Mikula, V. a kol. Slovník slovenských spisovatelů. — Praha, 1999. S. 202–203

¹¹⁶ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 85—86.

¹¹⁷ Prušková, Z. Medzi ideológiou a dobrodružstvom (Rudolf Jašík: Mŕtvi nespievajú) // Slovenská literatúra. — 2006. — Č. 1(53). — S. 7.

¹¹⁸ Findra, J. Štýl Jašíkových prvotín // Slovenská reč. — 1972. — R. 37. Č. 1. — S. 13.

¹¹⁹ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 85—86.

мешканців з німцями в піддаванні населення німецькій агітаційній та інформаційній політиці. Рудольф Яшик транслює в романі уявлення, що носіями антисемітизму серед словацького населення були виключно деморалізовані містяни, котрі не змогли інакше реалізуватися в тодішніх соціальних умовах. Це уявлення підтверджує описами проявів солідарності словаків до євреїв, а також вказує на їхню приналежність до одного соціального класу — пролетаріату.¹²⁰ Нелюдська нацистська ідеологія протиставляється ідилічному коханню словацького хлопця Ігора та єврейської дівчини Еви. Це протиставлення автор використав як утілення казкового протистояння зла та добра, однак залишив історію закоханої пари без щасливого завершення.¹²¹

Тему трагедії словацьких євреїв у “Площі святої Альжбети” Рудольф Яшик відтворив у відмінній від більшості європейських творів про Голокост перспективі. Роман зовсім не описує перебування євреїв у концентраційних таборах, натомість пропонує детально опрацьований образ суспільної атмосфери в Словацькій республіці в перші тижні переслідувань євреїв.¹²²

Рудольф Яшик описує процес сприйняття суспільством нової реальності, в котрій люди поділені на підставі національної ознаки. Вперше ознаки цих змін з'являються у романі в другому розділі. Головний герой роману Ігор Гаран — бідний словацький хлопець, що піклується про вмираючу від раку матір, ходить по місту босоніж і мешкає в одному з будинків на Площі святої Альжбети. В цьому районі міста проживають небагаті словаки та євреї. Щовечора, повертаючись додому з підробітку, Ігор зупиняється на Площі святої Альжбети, де на нього чекає кохана дівчина Ева. При їхній першій описаній у романі зустрічі оповідач передрікає майбутні трагічні події: *“Обоє були з Площі святої Альжбети. Мешкали неподалік один одного, розділяли їх два будиночки. Але*

¹²⁰ Marčok, V. Taká neodvolateľná vec // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste // Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 232.

¹²¹ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 86.

¹²² Marčok, V. Taká neodvolateľná vec // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste // Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 232.

стояла між ними загорожа, висока, на тодішні часи немисливо висока, а вони про неї навіть не знали. Ева була єврейка, а Ігор — лицю Богу відомо ким”.¹²³ У описаний вечір Ігор намагається зрозуміти, чому його кохана засмучена. Ева розповідає хлопцеві, що з наступного дня всі євреї міста будуть зобов’язані носити на грудях жовту Зірку Давида — символ єврейського народу, а містяни уникатимуть євреїв. Ева говорить Ігорові, що невдовзі всіх євреїв у місті повбивають, а хлопець викрикує: *“Ти не будеш носити зірку! Інші нехай носять, але ти ні! Хто придумав так людей позначати? То коней помічають”*¹²⁴. Дівчина відповідає, що в цей час євреї, як коні, але Ігор не сприймає її слова серйозно. Описана в другому розділі роману зустріч героїв відбувається у останній мирний для євреїв міста вечір. Рудольф Яшик протиставляє загрозу наступного дня, як щось далеке, любові, котра відбувається тут і зараз: *“Але цей поцілунок був важкий, болісний, аж млілося їм від нього. Бо ж Стільки відчаю та безнадії у ньому зотліло! Зотліли і Нюрнберзькі¹²⁵ закони — примара, що стояла в Еви за спиною. Поцілунок у вежі понад містом був сильнішим, ніж фашизм, котрий вже розповзався Площею святої Альжбети...”*¹²⁶. Возвеличення кохання над фашизмом Рудольф Яшик підкреслює відстанневим протиставленням цих явищ: герої зі своїми почуттями знаходяться високо над містом, у вежі, а радикальна політична ідеологія поширюється брудними вулицями міста далеко вниз.

У наступному розділі “Зірки” (“*Hviezdy*”) Рудольф Яшик зосередився на описі перших днів, коли влада змусила єврейське населення носити відмітні знаки. Тут автор подає різні погляди мешканців міста на цю ситуацію. Мати Ігоря переконує сина, що бути євреєм — не гріх. Ігор вірить їй та надалі вважає слова Еви про майбутні вбивства євреїв позбавленими сенсу. Наступного дня душевну рівновагу героя порушує діалог з перукарем Яном Флоріком, котрий

¹²³ Jašík, R. *Námestie svätej Alžbety*. — Bratislava, 2018. S. 19.

¹²⁴ *Ibidem*, S. 24.

¹²⁵ Нюрнберзькі закони — це два расистські законодавчі акти, проголошені за ініціативи Адольфа Гітлера, що обмежували свободу єврейського населення.

¹²⁶ Jašík, R. *Námestie svätej Alžbety*. — Bratislava, 2018. S. 26.

відмовляється стригти євреїв, вивішує на вітрині відповідну табличку та говорить Ігореві, що *“Бути євреєм — найбільше свинство”*¹²⁷. Після цього Ігор одразу помічає на людях відмітні знаки: *“Першим, що побачив, була жовта зірка, велика, як яворовий лист”*¹²⁸. Перукар Ян Флорік є найбільш зацікавленим у політиці персонажем роману, котрий найшвидше орієнтується у змінах реалій та вміло передбачає майбутні суспільні трансформації. Автор демонструє цю здібність перукаря, надавши оповідачеві рядки: *“Вивіску мав уже давно, добрих три місяці... дочікувався, що завтра зранку, якщо Бог йому дозичить здоров'я, візьме його та всім євреям на площі та прилеглих вуличках поставить перед очі на вітрині своєї перукарні”*¹²⁹. Рудольф Яшик зображує перукаря Флоріка, як заздрісного чоловіка, що не спромігся здійснити свою мрію — відкрити власну перукарню у центрі міста. З мешканцями Площі святої Альжбети Ян Флорік не може знайти спільну мову, його дратує, що ніхто не підтримує з ним розмов про політику. Перукар симпатизує ідеям Адольфа Гітлера та вбачає у пронимецькій політиці Словацької республіки можливість змінити своє становище на краще. Ян Флорік зрештою продає свою перукарню та вступає до місцевого відділу Глінкової словацької народної партії.

У перший день носіння євреями жовтих зірок Ян Флорік відмовляється стригти навіть єврейських дітей. Флорік відчуває радість від спостереження за неприємними йому євреями, що бояться зайти до перукарні, побачивши нову вивіску. На початку сцени в перукарні цей персонаж має найбільшу моральну силу з-поміж усіх присутніх, а політично встановлена дискримінація євреїв лише додає йому впевненості. Невдовзі до перукарні заходить старий єврей Максї, котрий на знак непогодження із зобов'язанням носити відмітний знак пришив зірку із тканини не на груди, а на спину пальта. Перукареві забракло сміливості вигнати Максї, котрий стверджує, що жодні вивіски на вітринах його не зупинять, адже він ходить навіть до парку, куди заборонений вхід євреям та

¹²⁷ Ibidem, S. 34.

¹²⁸ Ibidem, S. 33.

¹²⁹ Ibidem, S. 37.

собакам. У перукарні відбувається діалог між словацьким робітником з млина та Максї. Робітник зауважує, що носити Давидову зірку на спині є неповагою до юдаїзму. Автор надав цю репліку саме словакові, що вказало на солідарність представників робочого класу з євреями. Максї на це зауваження відповідає: *“Це не є Давид, це пан Гітлер...Хай собі висить там, на сідницях”*¹³⁰. Рудольф Яшик протягом усього розділу підкреслює в описах дешевість тканини, з котрої євреї робили зірки, і водночас звеличує колір знаку в порівняннях із сонцем. Протягом усього роману автор додає описи природи, яка своїм спокоєм контрастує з різкістю та негараздами суспільних змін: *“Сонце того доленосного року та в роках пізнішим було насправді негідатливим. Відмовилося поводитися згідно Нюрнберзьких законів і однаково світило всім”*¹³¹. Суспільні трансформації натомість підкреслені протиставленням старе-нове в описах міста, в життя котрого увірвався фашизм: *“Старий пил, старий бруд, а над ними — старий костел. Усе старе, навіть єврейські зірки з дешевого сукна. Новою є лише прямокутна вивіска над перукарнею”*¹³².

Четвертий розділ оповідає про буденність Ігоря. Хлопець працює на вокзалі, євреї вже третій день носять відмітні знаки. Думками Ігор повертається до зірок та коханої дівчини, асоціації з ними викликають звичайні побутові речі: *“Пиво було жовте ... як Давидова зірка на єврейських грудях, і трохи червоне, як уста Еви”*¹³³. В цьому розділі головний герой знайомиться з молодою вдовою Ерною. Тут автор згадує ще одного персонажа-єврея, який до описаних подій вкоротив собі віку: *“Чоловік Ерни, єврейський адвокат Суммер, завжди ходив власними шляхами. І створення словацької держави сприйняв по-своєму: у віці сорока п'яти років застрелився поблизу річки за містом... А молода вдова про нього від того холодного вечора вдячно згадує та невимовно цінує те, що не застрелився вдома, бо кров, як вона десь почувла, любить вгризатися у паркет і не*

¹³⁰ Ibidem, S. 41.

¹³¹ Ibidem, S. 72.

¹³² Ibidem, S. 75.

¹³³ Ibidem, S. 53.

змиватись”¹³⁴. Ерна в цих рядках постає як жінка прагматична, однак її ставлення до чоловіка не пов’язане з його народністю, але з відчуттям Ерни втраченої у небажаному шлюбі молодості. Емоційні переживання Ерни протягом наступних її появ у романі не дозволяють жінці побачити реальні соціальні проблеми. Ерна вподобала Ігора та провела з ним декілька ночей. Хлопця переконала, що для неї це майже нічого не означає, а також запевнила, що готова допомогти йому з вирішенням будь-якої проблеми. Згодом Ігор просить у Ерни грошей на свідоцтво про хрещення для Еви, пояснює, що цей документ урятує дівчині життя. Ерна відмовляється, відчувши образу на хлопця. Їй байдуже до євреїв та суспільних негараздів, жінку турбують виключно власні емоції.

Схоже зосередження на власному благополуччі, матеріальному, а не емоційному, проявляється у іншого персонажу роману — єврея Самка, батька Еви. Самко тримає коней та заробляє на життя тим, що возить людям вугілля, дерево тощо. Старий єврей Макс є його найкращим другом. У сім’ї Самка та Рози, окрім Еви, є ще одна дитина — десятилітній син Роберт. Ця родина в романі є центральним елементом для трансляції автором трагедії словацьких євреїв.

Коли Ігор повертався від Ерни після їхньої першої зустрічі, він зустрів на Площі святої Альжбети Самка та Макс за роботою біля воза. Безпосередньо трансформацію взаємин словаків і євреїв у місті Ігор не спостерігає, натомість довідується про це зі слів інших персонажів. Макс говорить, що минулого вечора в місті побили євреїв: *“Бо ж знаєш, як це зараз є, що кожен може на єврея плювати, і це вважається героїзмом”*¹³⁵. Рудольф Яшик при цьому взагалі прямо не вводить у дію роману словацьких персонажів, що завдають євреям фізичної шкоди. Про побиття євреїв читач довідується із других уст, при цьому автор вказує, що інциденти відбуваються у центрі міста. Таким чином Рудольф Яшик створює картину, в котрій агресивними до євреїв є словаки з буржуазного району, натомість робітників з периферії міста відзначає солідарністю до

¹³⁴ Ibidem, S. 59.

¹³⁵ Ibidem, S. 73.

єврейських персонажів. Автор у цьому поділі суспільства на нетерпимих буружуїв та людяних робітників відмежовує персонажа Яна Флоріка від пролетаріату на підставі його бажання розпочати власний бізнес у центрі міста та збагатитися. Відповідальність за злочини проти єврейського народу автор перекладає або на німців, або прямо на Адольф Гітлера: *“То лише Бог ділить людей на чоловіків і жінок. Бог і порядні люди. Пан Гітлер ні, він собі вигадав інший розподіл”*¹³⁶.

Старий єврей Максі переконаний, що словаки залишаться байдужими до майбутніх бід євреїв: *“Тебе це не стосується, Ігоре... бо не носиш зірку. Будеш стояти неподалік, як глядач у кінотеатрі, дивитимешся на полотно. Там гратимуть лише євреї, що мають зірки на грудях, і Максі, котрий собі зірку пришив на спину. Євреї, як кошенята, як шури, загнані за огорожу, звідки нема виходу. Потім, Ігоре, побачиш чоботи, такі, які носить пан Гітлер... почнуть тих євреїв топтати... А я не вірю, що люди, котрі дивитимуться цей фільм, заплачуть”*¹³⁷.

Причину байдужості словаків Максі пояснює тим, що євреї є власниками більшості магазинів у місті. Тут автор відтворює стереотипне бачення євреїв як експлуататорів словацької економіки, котре домінувало в сприйнятті словацької народної меншини в першій половині ХХ століття. У межах цього бачення згадується й стереотип про “споювання євреями словаків” — доповненням опису міста є єврейська корчма, в котрій завжди світиться світло. Паралельно із цим автор описує становище єврейської спільноти в Словацькій республіці в контексті збереження культурних особливостей. Персонаж Максі говорить, що євреї мешкають по всьому світові, але всюди є чужими. також наголошує, що володіє лише чужими для нього мовами: словацькою, угорською та румунською, натомість не знає жодного івритського слова.

¹³⁶ Ibidem, S. 80.

¹³⁷ Ibidem, S. 81-82.

Рудольф Яшик в контексті стереотипного сприйняття євреїв, приписав їм спільну негативну рису — жадібність, але згадку про неї вклав у репліку єврейського персонажа. Максї говорить Ігореві: *“Чого лише євреї не зробить за крону¹³⁸... Немиті ноги поцілує, фу, поцілує, інакше би не був євреем, і батька продасть... Ні, Ігоре, за такими плакати не будуть. За багатими не плачуть, цього я в житті навчився”*¹³⁹. Максї також переконаний, що в біді багатіям допоможуть лише бідні люди — ще один акцент автора на солідарності з євреями представників робочого класу.

Уособленням солідарності робочого класу до національних меншин та носієм моральних цінностей у романі є епізодичний персонаж — Магуш. Він відображає власні погляди автора на дійсність, переконаний, що світ не мовчатиме про трагедію єврейства та відверто заявляє про свої політичні погляди: *“Я не боюся, Ігоре! Я комуніст!”*¹⁴⁰. Саме робітник Магуш порадив Ігореві купити для Еви свідоцтво про хрещення, а згодом вигадав для закоханих план втечі з міста. Єдиний персонаж з виразними комуністичними поглядами в романі вирізняється найбільшою людяністю та мудрістю. Натомість перукар Флорік, котрий перейнявся німецькою ідеологією зображується, як людина неосвічена та погано соціалізована. Це протиставлення комунізму та нацизму на рівні вираження політичних поглядів персонажів подається у чіткому розмежуванні “добро-зло”. При цьому навіть представники Глінкової словацької народної партії зображені більш людяними в межах нацистської ідеології, ніж німці. Заступник місцевого секретаря партії Гасо вважає, що єдиним правильним заходом щодо євреїв є ігнорування їх з боку словацького населення. На прикладі цього чиновника Рудольф Яшик показує відсутність у словаків припущень, щодо необхідності фізичного винищення євреїв, знову перекладаючи провину за Голокост виключно на німців. Натомість ідея знищення євреїв заступника секретаря Гаса лякають: *“Нюрнберзькі закони, брат Флорік, не дають мені*

¹³⁸ Словацька крона — колишня грошова одиниця, введена в обіг після створення Першої Словацької республіки.

¹³⁹ Rudolf Jašík, *Námestie svätej Alžbety*. Bratislava: D. Orys, 2018. с. 83

¹⁴⁰ Ibid, 101

спокою... Наче їх вигадав сам диявол...Так мені з-поміж рядків являється жорстокість, а прямо сказано — смерть!”¹⁴¹. Гасо схиляється на бік нацистської ідеології лише тому, що вважає війну глобальним фоном для протистояння культур, серед яких, на думку заступника, німецька культура є найбільш розвинутою. У євреях Гасо вбачає загрозу для словацького культурного розвитку, тому вважає єдиним правильним рішенням відправити їх на виправні роботи. Підстави цього судження заступник Гасо ні разу не озвучує, говорить натомість лише про висновки, до яких прийшов шляхом ґрунтовного вивчення німецьких ідеологічних текстів. Автор описує політичні переконання членів Глінкової словацької народної партії у окремому розділі, однак в часовій лінії роману ці події відбуваються паралельно із лінією Ігоря та Еви. Доки партія готується до приходу німців, а заступник Гасо намагається передбачити, якими будуть їхні подальші накази, Ігор шукає спосіб урятувати від нацистів Еву.

За порадою Магуша Ігор звернувся до місцевого священика з проханням написали для Еви свідоцтво про хрещення. Хлопець говорить, що цим свідоцтвом зможе *“стулити пельку фашизму. Це ж так просто”*¹⁴². Священик у романі зображений жадібною та співчутливою людиною. Його турбує лише примноження власних статків, а за написання свідоцтва про хрещення вимагає від Ігоря десять тисяч крон. Ігор згадує, як зірвав з одягу Еви першу пришиту неї зірку, та переживає відчай від усвідомлення вирішальної у долі коханої ролі десяти тисяч крон: *“Чому мають гроші більшу силу, ніж руки коханого?”*¹⁴³. Ігор не розуміє, чому життя його коханої мусить залежати від матеріальних благ. Цим нерозумінням влаштованості соціально-матеріальних взаємин автор доповнює образ юнака-ідеаліста, протиставляє героя прагматичному та зчерствілому суспільству.

Ігор вирішує попросити грошей у Самка, батька Еви, однак той йому відмовляє, збрехавши, що не має таких коштів. Єврей Самко тут постає

¹⁴¹ Ibidem, S. 112.

¹⁴² Ibidem, S. 104.

¹⁴³ Ibidem, S. 157.

персонажем ще більш прагматичним та зосередженим на матеріальних цінностях, ніж священик. Якщо для останнього відмова безкоштовно допомогти єврейській дівчині була актом вираження внутрішніх етичних орієнтирів, то дії Самка проявляються у площині родинних взаємин. Ігор після незгоди Самка дати гроші на свідоцтво про хрещення вирішує забрати Еву жити до себе. Батько дівчини погоджується, однак у цьому рішенні також керується прагматизмом, котрий автор підносить на рівень загальноєврейської якості: *“Самко є принижений, соромиться того, що є стовідсотковим євреєм з єврейською душею. Бо...коли Ева піде, він легше назбирає грошей, легше заплатить за роботу безбожнику Максі. Не буде мусити доньку утримувати, ані одягати. Чому не може Ігореві відмовити? Вона ж його донька, його дитя. Проклята єврейська душа, прокляте життя...”*¹⁴⁴. Ева, покидаючи рідну оселю, проживає власну трагедію: дівчина мріяла одного дня віддатися за Ігоря, однак не думала, що їхнє спільне життя почнеться за таких обставин. Водночас Ева переконана, що не хоче жити поміж євреїв, бо ті *“наче мають страх замість крові”*¹⁴⁵. Дівчина вважає, що краще гордо носити на одязі відмітний знак та прийняти свою долю, аніж сидіти вдома та боятися майбутніх подій. Ігор бажає вивезти Еву з міста, *“забрати до світу, в якому буде приховане її єврейство, де буде радіти поцілункам та сонцю, як люди, котрим пощастило не народитися у єврейських родинах”*¹⁴⁶.

Стереотип про жадібність та прагматичність євреїв, до котрого Рудольф Яшик звернувся у сцені розмови Ігоря з батьком Еви, автор згодом ламає лінією персонажа Максі. Старий єврей, довідавшись про можливість порятувати Еву, допомагає Ігореві. Максі продає своїх коней Самкові, а отримані гроші віддає закоханим. При цьому Максі відмовляється розмовляти з Самком, передає слова Ігорем. Рудольф Яшик через відмінні мотиви поведінки двох євреїв з одного суспільного класу протиставляє гетерогенність поглядів у межах однієї

¹⁴⁴ Ibidem, S. 161.

¹⁴⁵ Ibidem, S. 162.

¹⁴⁶ Ibidem, S. 169.

спільноти загальноприйнятому узагальненню притаманних єврейському населенню негативних якостей. Саме з метою цього протиставлення автор наділив лінією допомоги Ігореві персонажа-єврея.

Гроші від Максї не допомогли Еві — німецькі солдати прибули в місто, і священник відмовився ризикувати власною безпекою навіть за велику суму. Німецькі солдати з допомогою словаків з Глінкової гвардії¹⁴⁷ затримали шістьох євреїв на Площі святої Альжбети, серед яких була Ева. Євреїв солдати затримували посеред вулиці, інших забирали з домівок на підставі попередньо складеного списку порушників, що не носили відмітні знаки. Учасником цієї акції був і перукар, що вже встиг дослужитися до офіцерського звання підпоручика: *“Прихилену хвіртку Флорїк відчинив ногою. Цього не було в партійних інструкціях, але він відчуває, що хвіртки єврейських помешкань не можна відчиняти інакше”*¹⁴⁸. Автор саркастично описує відношення профашиських словаків до євреїв: *“У колї смерті стоїть шестеро людей, шість жовтих зірок. Молоді люди та зірки з дешевого сукна. Жодному не виповнилося двадцять п'ять років, кожному було більше п'ятнадцяти. Це є їхній злочин, велика зрада, зрада Батьківщини. Шестеро покидьків, морально зіпсованих індивідів. Або шестеро євреїв. Однаково. Ладїслав Фелдер посмїв мати сімнадцять років. Ці євреї справді багато собі дозволяють”*¹⁴⁹. Опісля затриманих з Площі святої Альжбети німці зачинили в будівлі єврейської школи, де разом було поміщено триста дванадцять євреїв. Вночі один із ув'язнених перерізав собі вени. До самогубства, як єдиного вибору загнаної у глухий кут життєвих обставин людини, Рудольф Яшик звертається ще в декількох епізодах роману. Вперше цей мотив з'являється у описі життя Ерни, чий чоловік-єврей застрелився. Наступного після перебування у будівлі школи дня, німецькі солдати відводять затриманих євреїв на вокзал. У товарний поїзд сіло лише

¹⁴⁷ Глінкова гвардія (слов. Hlinkova garda) — напіввійськова організація Глінкової словацької народної партії, заснована в 1938 році.

¹⁴⁸ Ibidem, S. 191.

¹⁴⁹ Ibidem, S. 194.

тристо вісім євреїв, чотирьох німці застрелили на коліях. Однією із випущених куль було вбито Еву. Після її похорону Самко наказав дружині приготувати отруєну вечерю. Батько Еви вирішив, що самогубство родини є кращим рішенням, аніж повторення нею долі старшої доньки: *“Нехай хоча б після смерті всміхаються. Нехай євреї хоча б після смерті всміхаються...”*¹⁵⁰. Вирішив покінчити життя самогубством і головний герой твору Ігор. Він убив Яна Флоріка, бажаючи помститися за Еву, після чого зупинився на мості через ріку. Робітник Магуш побачив Ігора та відмовив його від самогубства. Цією подією завершується роман “Площа святої Альжбети” Рудольфа Яшика.

Отож, словацький письменник Рудольф Яшик романом “Площа святої Альжбети” зробив внесок у зображення національних меншин в словацькій повоєнній літературі. Цей твір у словацькій післявоєнній літературі є найоб’ємнішим художнім відтворенням трагедії єврейського народу та її сприйняття словацьким суспільством у період Другої світової війни.

¹⁵⁰ Ibidem, S. 256.

РОЗДІЛ 3

ЄВРЕЙСЬКІ ПЕРСОНАЖІ У ПРОЗІ ЛАДІСЛАВА МНЯЧКА

3.1. Життєвий шлях, політичні погляди та творчий доробок Ладіслава Мнячка

Словацький журналіст, прозаїк, автор літератури факту, поет і драматург Рудольф Яшик є однією із найконтroversійніших персоналій словацької післявоєнної прози.¹⁵¹ У вступі до книги Йозефа Лейкерта “Мнячко та Ізраїль” (“*Mňačko a Izrael*”), що вийшла друком у 2020 році, Антон Гикіш написав: *“Сучасному читачеві ім’я Ладіслав Мнячко фактично нічого не говорить. Одна п’ятдесят років тому Мнячко був знаменитістю, оспіваною не лише в колишній Чехословацькій Соціалістичній Республіці, але також у реномованих світових медіа. Незрівнянний журналіст, “палкий репортер”, “Червоний Гемінтвей”, “чехословацький Солженіцин”. Його книги стали бестселерами, виходили великими накладками вдома та на “ворожому” Заході. Його вислови цитували провідні світові пресові агенції. Історія життя Ладіслава Мнячка є історією обдарованого публіциста та письменника, котрий з натхненного члена Комуністичної партії поступово став ворогом режиму”*¹⁵².

Ладіслав Мнячко народився 29 січня 1919 року в місті Валашске-Клобуке на південному сході Чехословаччини в родині поштового чиновника. Майбутній письменник був наймолодшою дитиною у сім’ї, мав брата та трьох сестер. До 1934 року навчався у гімназії в Мартіні — місті на півночі сучасної Словаччини, куди переїхала родина Мнячків. Вищої освіти письменник не здобув, а після виникнення окремої словацької держави в 1939 році Ладіслав Мнячко спробував виїхати до Радянського Союзу через територію Протекторату Богемії та Моравії¹⁵³. Намагання покинути Словацьку республіку не увінчалися успіхом, а

¹⁵¹ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 83.

¹⁵² Hukisch, A. Úvod (Mňačko a Izrael) // Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. — S. 11.

¹⁵³ Протекторат Богемії та Моравії — частина чеських етнічних територій, анексованих Третім Рейхом у 1939 році.

наступного року Ладіслав Мнячко потрапив до німецької в'язниці за спробу перетнути німецько-голландський кордон з метою приєднатися до чехословацьких антифашистських військових підрозділів у Великій Британії. У 1944 році Ладіслав Мнячко втік із концентраційного табору та приєднався до валашського партизанського руху, де став членом Першої Чехословацької бригади Яна Жижка.¹⁵⁴

Ладіслав Мнячко взяв участь у партизанському Повстанні проти фашизму на моравсько-словацьких прикордонних територіях та отримав серйозні поранення незадовго до завершення Другої світової війни. Після звільнення Словацької республіки від фашизму Ладіслав Мнячко вступив до словацької комуністичної партії та став журналістом.¹⁵⁵ Після завершення Другої світової війни та до кінця 1945 року працював драматургом у Горацькому театрі в Їглаві, а до 1954 року працював у редколегіях двох чехословацьких часописів комуністичного спрямування. Мистецькі амбіції Ладіслава Мнячка в межах двох десятиліть зробили з відомого журналіста знаменитого письменника. До літератури Мнячко увійшов драматичним твором “Партизани” (“*Partizani*”) у 1945 році, а два роки потому видав свою першу поетичну збірку “Пісні злитків” (“*Piesne ingotov*”). П'ятдесяті роки минулого століття Ладіслав Мнячко присвятив переважно написанню політичних та художніх репортажів. Власний досвід та враження із закордонних відряджень письменник опрацював у репортажній та мемуарній формах у творах, що увійшли до книг “Ізраїль” (“*Izrael*”), “Албанський репортаж” (“*Albánska reportáž*”), “Шоста велика держава” (“*Šiesta veľmoc*”), та “Пригода у В'єтнамі” (“*Dobrodružstvo vo Vietname*”). Ладіслав Мнячко в окремих книжкових репортажах задокументував будівництво східнославацьких металургійних заводів та побудову Оравського водосховища. В цих книгах автор описав розвиток соціалізму на словацьких теренах з оптимістичного погляду комуніста.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Leikert, J. Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. S. 348.

¹⁵⁵ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 83.

¹⁵⁶ Leikert, J. Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. S. 348–349.

Ладіслав Мнячко на підставі своїх політичних переконань до подій Празької весни вважав літературу засобом для пришвидшення процесів соціалістичної перебудови суспільства. Розвінчання культу особи Йосифа Сталіна в 1956 році не похитнуло впевненості письменника в доцільності діяльності комуністів, а його репортажні книги залишалися виразно політично заангажованими ще понад десятиліття.¹⁵⁷ 1958 року вийшла друком його книга “Чого не було в газетах” (*“Čo nebolo v novinách”*) про події лютого 1948 року. З кінця 1950-х та протягом першої половини 1960-х років Ладіслав Мнячко звернувся до опису політичних та суспільних процесів у Радянському Союзі та Ізраїлі, а також видав опрацьовані до художньої форми мандрівні нотатки з Монголії та Китаю у книзі “До Вампою далеко” (*“Daleko je do Wampoa”*), виданій у 1958 році. Шість років потому виходить друком книга “Довга біла пунктирна лінія” (*“Dlha biela prerušovaná čiara”*), в котрій Ладіслав Мнячко пропонує читачеві порівняння словацьких соціалістичних реалій із умовами життя капіталістичних країнах Заходу. Окрім репортажів і короткої прози на межі публіцистики та белетрії, Ладіслав Мнячко писав художню прозу. Роман, котрий, на думку критиків, з-поміж усього доробку письменника відрізняється найвищою художньою цінністю, вийшов друком у 1959 році під назвою “Смерть називається Енгельхен” (*“Smrt’ sa volá Engelchen”*).¹⁵⁸

Наприкінці 1950-х років політичні переконання Ладіслава Мнячка виразно трансформуються. У 1963 році вийшла друком збірка есеїв “Запізнілі репортажі” (*“Oneskorené reportáže”*). У книзі письменник відтворив декілька історій реальних людей, котрі демонструють абсурдність епоха соціалізму та жорстокість політичних процесів 1950-х років. На час написання збірки Ладіслав Мнячко ще не повністю розчарувався у комунізмі: проблеми соціалістичного суспільства вбачав у помилках окремих представників режиму, а не у всій системі. 1990 року Ладіслав Мнячко написав коментар до публікації, де подав

¹⁵⁷ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 83.

¹⁵⁸ Leikert, J. Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. S. 348–349.

ретроспективу своїх поглядів і пояснив мотиви до написання книги: *“Я їх писав як комуніст, котрий після протверезіння з наївної віри не міг і не бажав змиритися з нелюдськістю та нездібністю тоталітарного режиму, котрий сам за роки до того допомагав укріпити... Я вірив, що систему, котра зробила з людей безсилу, безлику, від страху тремтячу масу, можна змінити, якщо поміняється владою скорумповане керівництво партії...”*¹⁵⁹.

У 1967 році Ладіслав Мнячко від переконання, що проблема соціалізму полягає у корупції керівництва держави, перейшов до відкритої критики всього політичного режиму. Ця зміна поглядів письменника була прямо пов'язана із суспільними процесами, котрі швидко наближали словацьку історію до подій Празької весни. Цього року Ладіслав Мнячко подав до друку свій згодом найвідоміший роман *“Як смакує влада”* (*“Ako chutí moc”*).¹⁶⁰ Автор у творі описує процес зміни ідеалів і моральних засад колишнього партизана, котрий під впливом влади поступово схиляється до ототожнення своїх поглядів із принципами тоталітарного режиму, частиною якого сам став. Письменник у тексті ні разу не вказав імені головного героя, що стало окремим символічним проявом властивості нелюдяної політичної системи стирати особливі характеристики індивіда.¹⁶¹ У зв'язку з виданням книги Ладіслав Мнячко отримав запрошення на конференцію у Відні, однак потрапив під тиск комуністичної влади, котра боялася, що на зустрічі письменник негативно висловиться про дії чиновників. У цей же час Чехословацька Соціалістична Республіка, наслідуючи дії Радянського Союзу, розірвала дипломатичні відносини з Ізраїлем. Протестом Ладіслава Мнячка проти такої відкритої антиізраїльської політики стала перша еміграція письменника. Мнячко виїхав до Ізраїлю два місяці після історичного IV З'їзду чехословацьким письменників, на

¹⁵⁹ Mňačko, L. Po dvadsiatich siedmich rokoch // Onsekorené reportáže. — Bratislava, 2017. — S. 5.

¹⁶⁰ Leikert, J. Emigrácia Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav odporu voči antiizraelskej politike Československa // Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. — Bratislava, 2006. — S. 217.

¹⁶¹ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 84.

котрому було засуджено не лише втручання партії у літературний процес, а й ряд дипломатичних дій держави, включно з політикою щодо Ізраїлю.¹⁶²

Ладіслав Мнячко ніколи не приховував свого приязного ставлення до єврейської держави. Письменника вражала розбудова євреями власної держави, він відкрито захоплювався притаманними цьому народіві рисами характеру.¹⁶³ Своє рішення емігрувати обґрунтував незгодою з тим, що в шестиденній війні арабських країн проти Ізраїлю Чехословацька Соціалістична Республіка за прикладом Радянського Союзу стала на бік арабських держав.¹⁶⁴ Ладіслав Мнячко згодом згадував, що Радянський Союз своєю політикою прагнув перетворити Ізраїль на соціалістичну державу.¹⁶⁵ Уявлення про можливість таких перетворень поділяв і сам письменник, однак після першого візиту в якості журналіста до Ізраїлю у 1947–1948 роках змінив свої погляди. В ті роки Чехословацька Соціалістична Республіка дозволяла переселення до Ізраїлю переважно тим євреям, котрі були комуністами. Під час своєї подорожі Ладіслав Мнячко помітив, що такі емігранти швидко відмовлялися від комуністичних переконань у нових суспільних умовах, що викликало в письменника перший сумнів у діяльності партії.¹⁶⁶

Ладіслав Мнячко виїхав до Ізраїлю разом з дружиною Гедвігою, котра була єврейкою за національністю. Багато сучасників на підставі позитивного ставлення письменника до Ізраїлю вважали, що він також був євреєм. Згодом цю думку спростували дослідники життя та творчості Ладіслава Мнячка. Однак із ставленням до євреїв пов'язана історія першого шлюбу письменника. Дата одруження із Гедвігою Вейзовою не вказана в жодній біографії, а товариші

¹⁶² Leikert, J. Emigrácia Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav odporu voči antiizraelskej politike Československa // Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. — Bratislava, 2006. — S. 217.

¹⁶³ Leikert, J. Zlomové okamihy Ladislava Mňačka v súvislosti s Izraelom // Central European Views. — 2020. — V. 2. — S. 15.

¹⁶⁴ Rychlík, J. Česi a Slováci v 20. storočí. — Bratislava, 1998. S. 228.

¹⁶⁵ Mňačko, L. Siedma noc. — Bratislava, 1990. S. 99.

¹⁶⁶ Leikert, J. Emigrácia Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav odporu voči antiizraelskej politike Československa // Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. — Bratislava, 2006. — S. 219–221.

письменника згодом переповідали одну і ту саму історію знайомства Ладіслава Мнячка з дружиною. Згідно з їхніми словами письменник по завершенню Другої світової війни чекав на празькому вокзалі потяг, котрим до Чехословаччини поверталися єврейські дівчата з німецьких концентраційних таборів. Ладіслав Мнячко з особистих мотивів постановив собі, що обере з-поміж єврейок дівчину, про котру буде піклуватися. За цих познайомився з Гедвігою, сім'я котрої загинула в концентраційному таборі. За іншою версією, Мнячко зустрів майбутню дружину в німецькій в'язниці, куди потрапив у 1940 році. Сам письменник не надав коментарів щодо свого першого шлюбу. Натомість висловився про автобіографізм роману “Смерть називається Енгельхен”. На підставі цього твердження літературознавці схилилися до версії, що історія Ладіслава Мнячка та Гедвіги Вейзової тотожна любовній лінії пораненого повстанця Володі та медсестри Елішки. Цю інтерпретацію згодом заперечив сам Мнячко, тож у біографію письменника врешті-решт увійшла версія про зустріч майбутнього подружжя на вокзалі.¹⁶⁷ Згодом, після повернення з першої еміграції, Ладіслав Мнячко одружився з вдруге. Гедвіга залишилася мешкати в Ізраїлі, а другою дружиною письменника стала словацька культурна діячка Ева Боттова.¹⁶⁸

Чехословацькі державні органи розцінили виїзд Ладіслава Мнячка з країни до Ізраїлю, як незаконну еміграцію. Внаслідок цього письменник був позбавлений громадянства, вилучений з партії та протягом періоду соціалістичної нормалізації у Чехословаччині був забороненим автором. Після десяти місяців еміграції письменник повернувся до Чехословаччини. Це було в травні 1968 року, на піку політичних лібералізаційних процесів.¹⁶⁹ Про ці події письменник згодом написав: *“Партія, членом котрої я був, могла впоратися з багатьма шкодами та злочинами власного ганебного минулого, з ініціативи її*

¹⁶⁷ Leikert, J. Osudová žena Ladislava Mňačka. // Slovenské pohľady. — 2020. — Č. 2. — S. 100–103.

¹⁶⁸ Leikert, J. Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. S. 348.

¹⁶⁹ Leikert, J. Zákulisie dvoch emigrácií kontroverzného spisovateľa a novinára Ladislava Mňačka // Dejiny — internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove. — 2020. — Č. 1. — S. 64.

нового керівництва розквітла Празька весна, той прекрасний, повний звільнення видих після двох десятиліть панування страху. Чи було це знову помилкою? Чи була партія справді здатна покінчити з власним недбалим минулим та діяти інакше? Це, якщо маємо відповідати ми в нашій Батьківщині, не має задовільного пояснення. Усе скінчилося бруталним втручанням наших, ах, яких вірних та братських союзників. Тоді я рішуче розійшовся із рухом, до створення котрого колись долучився. Я і надалі вірю в здійсненність, ба необхідність соціалізму, але не вірю, що він можливий під керівництвом комуністів. Їм вже не залишається нічого, окрім як випаруватися з історії, ганебно піти”¹⁷⁰.

28 серпня 1968 року після військової інтервенції Організації Варшавського договору в Чехословаччину Ладіслав Мнячко виїхав із країни на Захід. Мешкав у Італії, ФРН і Австрії. В еміграції писав переважно німецькою. Творчість Ладіслава Мнячка після 1968 року не була тематично пов’язана з його попереднім літературним доробком, тут письменник надихався західноєвропейськими літературними тенденціями. Даниною тодішній літературній моді став трилер Гігант (“*Gigant*”), виданий німецькою 1978 року. Цей та деякі інші твори з періоду еміграції перекладено чеською та видано у 1990-х роках. На Батьківщину Ладіслав Мнячко повернувся в 1990 році. Життєвий шлях письменника завершився 24 лютого 1994 року в Братиславі.¹⁷¹

3.2. Образ єврейських жінок у прозі Ладіслава Мнячка

Ладіслав Мнячко вирізнявся з-поміж словацьких повоєнних письменників своєю щирою зацікавленістю єврейським народом. Однак цей інтерес до єврейства відобразився у творчості письменника рядом художньо-публіцистичних творів та репортажів із відряджень та еміграції до Ізраїлю. До теми єврейської національної меншини в Чехословаччині Ладіслав Мнячко виразно не звернувся у жодному творі. Це пов’язано як із замовчуванням

¹⁷⁰ Mňačko, L. Po dvadsiatich siedmich rokoch // Onsekorené reportáže. — Bratislava, 2017. — S. 6.

¹⁷¹ Leikert, J. Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. S. 348–350.

комуністичною владою проблем національних меншин держави, так із тим, що ґрунтовно чеське та словацьке єврейство письменник не досліджував. Натомість автор подарував словацькій літературі декілька жіночих персонажів єврейського походження. Цих героїнь автор наділив важкою або трагічною долею, але також і вражаючою моральною силою.

Романом “Смерть називається Енгельхен” Ладіслав Мнячко вписав своє ім’я до генерації авторів повстанської прози в історії словацької повоєнної літератури. Роман Ладіслава Мнячка про словацький партизанський рух характеризується невластивим для соцреалізму глибинним психологізмом, а відтворення у ній неоднозначності людської натури розходилося з ідейними та естетичними засадами схематизму.¹⁷²

Твір “Смерть називається Енгельхен” є історією словацького партизана Володі в рамковій з погляду форми оповіді композиції. Розповідь починається незадовго до завершення Другої світової війни, коли головний герой унаслідок важкого поранення потрапляє до лікарні. Тут його переслідують спогади про трагічну подію гірського села Плоштіна, котрі поранений переповідає медсестрі Елішці.¹⁷³ Ладіслав Мнячко при передачі рукопису редакторові наголосив на автобіографічності роману, котрий є художньою хронікою одного партизанського села, написаною на підставі власного досвіду автора.¹⁷⁴

У першому розділі поранений головний герой спостерігає прихід Червоної армії до Словаччини. Ладіслав Мнячко помістив у ці спогади персонажа контрастний опис радянських солдатів та німецьких окупантів: *“...всю ширину вулиці зайняв підрозділ вояків Червоної армії. Були зовсім іншими, ніж німці, котрих безчинства тут люди спостерігали шість років. Відрізнялися від них усім, зовсім непарадним кроком, обличчя мали посірілі від пилу, уніформи брудні, сорочки бліді від частого прання, на головах мали мокрі від поту військові шапки із зіркою. Їхня зброя, рухи тіла, очі... їхні очі були зовсім інші, ніж у німців...*

¹⁷² Krnová, K. K vybraným problémom dejín slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia. — Trnava, 2017. S. 10.

¹⁷³ Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006. S. 83.

¹⁷⁴ Mňačko, L. Ploština // Mňačko, L. Smrť sa volá Engelchen. — Bratislava, 2016. — S. 5.

красива, елегантна дівчина обіймає зарослого брудного червоноармійця, цілує його довго та пристрасно... ”¹⁷⁵.

Після звільнення словацьких міст від німців, цивільні відвозять партизана до лікарні. Там він переймається своїм одужанням, переживає усвідомлення можливості залишитися на все життя неходячим. Спогади про партизанське життя навіює візит Марти, коханої головного героя. Марта під час війни була співлиницею партизанів та їхньою головною інформаторкою. Марта повідомляє Володі, що невдовзі покине країну та переїде до Канади. Колишній партизан відмовляє дівчину, але в думках намагається пояснити собі причину її рішення: *“Чого боїться? Соромиться? Звісно соромиться. Для неї жахливо, що спала з німцями, вона, єврейка... ”¹⁷⁶*. У сцені розмови Володі та Марти дівчина постає морально зломленою людиною, що не може простити собі минуле: *“Я мала йти шляхом всіх євреїв. Шляхом Освенціму... ”¹⁷⁷*. Окремим тягарем Марти є її спогад про спалення німцями чоловіків Плоштіни, котре бачила на власні очі. Дівчина прощається з Володею та називає йому ім'я німця — Енгельхен, котрий відповідальний за вбивства в партизанському селі. Зустріч у лікарні є останньою для Марти та Володі, але у структурі роману вона описана першою. Коли дівчина пішла, Володя згадує, як вперше її побачив поміж партизанами: *“Ніколай замислився над якимись паперами, а біля нього сиділа незнайома, на перший погляд ефектна жінка. Волосся мала руде, а обличчя таке білесеньке, яке може бути хіба в чорнявих дівчат ”¹⁷⁸*.

Ладіслав Мнячко впродовж розповіді розкриває характер Марти та окремо зупиняється на тих її якостях та моделях поведінки, котрі в дівчині виховали воєнні реалії. На першому спільному партизанському завданні Марта вирішує віддатися Володі. Хлопець не розуміє, чому ця елегантна жінка так розкуто поводить, а Марта говорить: *“Я тобі хотіла запропонувати все, що у мене є.*

¹⁷⁵ Mňačko, L. Smrt' sa volá Engelchen. — Bratislava, 2016. S. 16–17.

¹⁷⁶ Ibidem, S. 37.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Ibidem, S. 40.

Багато я не маю, але інакше пропонувати своє не вмію. Це вже дресура, Володю. Людину так видресували, що вона й не усвідомлює, що існує щось інше. Живу життям шльондри, Володю. Ті, хто про це знають, говорять, що я з того кращого сорту. Але мені відомо, що я саме з гіршого..."¹⁷⁹. Так Володя дізнається у чому саме полягає робота Марти — дівчина віддається німцям і вивідує від них інформацію для партизанів. Такий персонаж є винятковим у романі “Смерть називається Енгельхен” і, при цьому, — єдиним єврейського походження.

У пізніше виданих “Запізнілих репортажах” Ладіслав Мнячко згадує євреї-партизанів, що воювали проти німецьких загарбників: *“...я знав євреїв і з іншого боку, бо в Бузулуці були ядром бригади. Були поміж них і такі, і інші, ніж ті, що поміж чехів та словаків, тож які ті євреї? Воювали, вмирили, зносили жахи фронтового життя і бажали того ж, що і решта солдатів”*¹⁸⁰. Так письменник описує свої враження від євреїв, що воювали на території Радянського Союзу. Натомість, серед словацьких партизанів в горах поблизу Плоштіни не було жодного чоловіка єврейського походження, про котрого би письменник згадав у романі. Натомість серед партизанів було багато словаків і росіян, декілька чехів, українець та серб. Коли в полон до загону Володі потрапив ворожий офіцер, німець дивувався, що чинити спротив нацистам можуть не лише росіяни: *“Я ніколи не вірив, що складнощі партизанського життя зможе витримати ще якийсь народ”*¹⁸¹.

Отож, єдиним представником єврейської національної меншини був персонаж Марти. Письменник пропонує читачеві погляд на цю героїню очима Володі: *“Я думав про Марту, про її дивне життя, про її безперечний талант та досвід конспірації, про її впевненість та журбу, котра — хай як би її приховувати — багато говорила про її інше, невідоме мені життя. Її повільне мовлення свідчило про те, що вона перебуває постійному напруженні, зважає*

¹⁷⁹ Ibidem, S. 51.

¹⁸⁰ Mňačko, L. Onsekorené reportáže. — Bratislava, 2017. S. 135.

¹⁸¹ Mňačko, L. Smrť sa volá Engelchen. — Bratislava, 2016. S. 79.

кожне питання, є просякнута недовірою...”¹⁸². Згодом обережність та недовірливість Марти пояснюється тим, що дівчина два роки переховувалася від нацистів. Про це дівчина розповідає Володі, коли вони зустрічаються у Плоштіні після завдання. Тоді ж партизан довідується про єврейське походження Марти. На його запитання про вік дівчини вона відповідає: *“Зараз старіємо швидко, Володю. Я не знаю, скільки мені років. Згідно з паперами двадцять чотири... але ми не можемо рахувати роки, як у паперах. Інколи я така порожня, порожня аж до смерті”*¹⁸³. Марта рідко приходиться до Плоштіні, їй не можна викликати підозри в німців, котрі вважають її агенткою Гестапо¹⁸⁴, котра *“стерезе чистоту нацистських ідей в німецькому офіцерському середовищі”*¹⁸⁵.

У розділі “Марта та генерал” (*“Marta a generál”*) Ладіслав Мнячко показує жорстокість та бажання героїні помститися нацистам. Партизани зробили засідку для німців, у результаті чого спіймали ворожого генерала. Марта впізнала в ньому одного зі своїх кривдників, застрелила його та шалено біла тіло німця. Ніхто з партизанів не засуджував за це дівчину, всі розуміли причини її дій.¹⁸⁶ Однак невдовзі, коли німці спалили Плоштішу, Марта вважала це помстою за вбитого нею генерала. Цього собі дівчина не змогла пробачити.

Після сцени з убивством генерала Володя бачив Марту крізь призму її жорстокості. З іншого боку пізнати дівчину йому дозволив погляд на її книжкову шафу, повну шедеврів світової та словацької літератури: *“Тут, у цій сотні томів, є осягнутий правдивий духовний світ однієї людини... Це жіноча бібліотека, ці книги вибирала жінка”*¹⁸⁷. Згодом герой приходиться до висновку, що ця сотня книг, котра створила духовний світ Марти, не змінить сприйняття дівчини людьми, коли вони довідаються про її злягання з німцями. При цьому Володя є єдиним героєм твору, котрий знає про єврейське походження Марти. Розповідає

¹⁸² Ibid, с. 53

¹⁸³ Ibidem, S. 57.

¹⁸⁴ Гестапо (нім. *Gestapo*) — таємна державна політична поліція Третього Рейху, що була одним із інструментів встановлення нацистського режиму, а також слідчим і каральним органом.

¹⁸⁵ Mňačko, L. Smrť sa volá Engelchen. — Bratislava, 2016. S. 66.

¹⁸⁶ Ibidem, S. 63-65.

¹⁸⁷ Ibidem, S. 99.

про це лише російському керівнику партизанського підрозділу Ніколаю: *“Гадаєш, їй краще жити так, аніж бути мертвою в Освенцімі?.. Лише уяви, що в будь-яку мить їй може якийсь спитий гестапівець розповідати, як помирала її мати...її сестра, її брат...”*¹⁸⁸.

Історія Марти завершується у романі трагічно. До лікарні приходять її родич, котрий приїхав з Америки. Він хоче знати, що трапилося з дівчиною. Марта ж вкоротила собі віку та залишила родичеві записку, в котрій написала, що соромиться свого життя та вчинків. Залишила в записці інформацію, де знайти Володю: *“там лежить партизан... Знайди його, він зможе тобі все розповісти, я ж не маю для цього сил...”*¹⁸⁹. Володя вже одужав, коли довідався про смерть Марти. Хлопець залишає лікарню та вирушає на пошуки німця Енгельхена в бажанні помститися і за кохану дівчину, і за спалену Плоштіну. Тут завершується роман Ладіслава Мнячка. Письменник не відтворював у ньому ментальних портретів народів, натомість використав біль від пережитого Голокосту як формотворчий елемент характеру чи не найсильнішої героїні твору.

Ще один опис словацької єврейки знаходимо в книзі Ладіслава Мнячка “Запізнілі репортажі”. Автобіографічний есей “Клара” описує зміну сприйняття автором своєї колеги, котра відбувається після прочитання залишених нею листів до словацьких чиновників. Спершу письменник вважав Клару *“втіленням поганого настрою, чия присутність поміж людьми заморожувала посмішки та викликала похмурні думки...злу совість...нагадування, що тут багато чого не є в порядку, докір...”*¹⁹⁰. Клара довірила Ладіслові Мнячкові архів своєї кореспонденції за останніх п’ятнадцять років. Письменник з них дізнався, що Клара була восьмою дитиною у бідній східнославацькій єврейській сім’ї. Її матір, двох братів та одну сестру німці стратили в Освенцімі. Іншій сестрі та двом братам вдалося утекти до Ізраїлю у 1941 році. Війна так назавжди розділила

¹⁸⁸ Ibidem, S. 122.

¹⁸⁹ Ibidem, S. 220.

¹⁹⁰ Mňačko, L. Onsekorené reportáže. — Bratislava, 2017. S. 89.

родину, а Клара приєдналася до партизанів та взяла участь у Словацькому національному повстанні проти фашизму.

Есей описує протистояння Клари, котра ще до Другої світової війни була відданою комуністкою, з несправедливою політикою тоталітарного чехословацького режиму після 1948 року. Комуністи докоряли Кларі за її сім'ю в Ізраїлі, а також за тривале лікування в закордонному санаторію: *“Поясни, чому ти поїхала лікуватися на чужину, коли ми тут маємо Татри, клімат яких тобі теж підходить. Також детально опиши свою діяльність з того періоду”*¹⁹¹. Клара на лікуванні за кордоном знайомиться з іноземцем, котрий закохується у неї. Після повернення в Чехословаччину Клара отримує від нього листи, відповідає на них, мріє про спільне життя. Однак партія не дає дозволу на виїзд Клари до ФРН, а іноземцю візи на в'їзд у соціалістичну Чехословаччину. Клара пише десятки листів чиновникам і міністрам, однак домогтися візи для коханого змогла аж через чотирнадцять років розлуки. В розмові з Ладіславом Мнячком жінка зізнається, що не розуміє, чому іноземцю не дають візи. Імені чоловіка в творі не згадується, однак Ладіслав Мнячко висловлює припущення, що проблеми з в'їздом можуть бути пов'язані з єврейським іменем іноземця. При цьому коханий чоловік Клари не був євреєм за національністю — він просто потрапив під дискримінацію національних меншин соціалістичним режимом на підставі імені єврейського походження. Врешті-решт іноземець отримує візу та приїздить до Клари, але через упереджену комуністичну політику пара втратила чотирнадцять років спільного життя.¹⁹²

Ладіслав Мнячко в романі “Смерть називається Енгельхен” та есеї “Клара” представив два образи словацьких жінок єврейської народності. Героїні обидвох творів сильні, відважні та наполегливі жінки, що протистоять суспільним реаліям: Марта ціною власних моральних засад допомагає словацьким партизанам боротися проти фашистів, Клара — виборює своє право на щастя в

¹⁹¹ Ibidem, S. 91.

¹⁹² Ibidem, S. 96-98.

умовах тоталітарної соціалістичної держави. Долі обидвох персонажів детерміновані їхнім єврейським походженням — цей факт говорить не так про схожість самих героїнь, як про незмінність сутності суспільних реалій, які при новому політичному режимі лише пом'якшили форму своєї жорстокості, перенісши її у бюрократичну площину.

Отже, незважаючи на багатий особистий досвід взаємодії з представниками єврейського народу, словацький письменник та публіцист Ладіслав Мнячко не подав комплексного опису єврейської спільноти в Чехословаччині. Натомість автор зосередився на створенні сильних персонажів, котрі репрезентували єврейську національну меншину. Опис долі жінки єврейського походження під час Другої світової війни для словацької літератури 2-гої половини ХХ століття новим, однак, що Ладіслав Мнячко став єдиним автором, котрий помістив єврейську героїню в партизанське оточення. Цим письменник запропонував словацькій літературі новий погляд на єврейок, котрі не лише виборювали своє майбутнє фактично на полі битви, а й жорстоко мстилися катам свого народу.

ВИСНОВКИ

Суспільно-політичні зміни Чехословаччини протягом другої половини ХХ століття детермінували розвиток словацького повоєнного літературного процесу. Періодизація словацької літератури після 1945 року пов'язана з історичними подіями, внаслідок котрих відбувалися або гальмувалися суспільні трансформації. Традиційно виділяються наступні етапи розвитку словацької літератури після Другої світової війни:

1. 1945–1948 роки — період спроб відновлення плюралізму в літературі;
2. 1948–1956 роки — етап функціонування художньої літератури як інструменту комуністичної пропаганди та нівелювання естетики соціалістичним реалізмом;
3. 1956–1960-ті роки — період послаблення політичного тиску на літературу, домінування орієнтації на “мистецьке покращення” методу соціалістичного реалізму;
4. 1970–1989-ті роки — перехід від спрямованості словацької художньої літератури на пропагування ідеї консолідації соціалізму до подолання політично встановлених обмежень розвитку літературного процесу.

Зображення національних меншин у словацькій художній літературі повоєнного періоду не було поширеним явищем. Це було зумовлено політичними обмеженнями літератури, що диктували можливість звернення лише до певної тематики. Національні меншини Чехословацької Соціалістичної Республіки опинилися на периферії суспільного сприйняття реалій. Влада розвивала та пропагувала ідею національної держави чехів та словаків як двох повноправних народів усупереч давній мультикультурності та багатомовності країни. Відповідно до цієї політичної дійсності, умов для створення словацькою повоєнною літературою повного образу національних меншин не було. Натомість у своїй творчості словацькі письменники звернулися до відтворення

трагічного досвіду ромського та єврейського населення Словацької республіки під час Другої світової війни. Ця тематика не суперечила політично встановленому курсу літературного розвитку з орієнтацією на соціалістичний реалізм та не суперечила ідеології комуністичного режиму Чехословаччини. В результаті дослідження встановлено кількісну перевагу творів із наявною єврейською тематикою у творчості авторів словацької національності — словацькі письменники єврейського походження зверталися до цієї тематики хіба, перебуваючи в екзилі.

У межах відтворення долі словацьких євреїв в період Другої світової війни відбувається перекодування стереотипного бачення євреїв словаками. Це рефлектувало зміну ставлення чехословацького суспільства до єврейської національної меншини після переслідувань та геноциду євреїв німцями. Відповідно до принципів довоєнної стереотипної оптики словацькі письменники приписували єврейським персонажам негативні риси характеру. Після 1945 року образи євреїв у словацьких художніх творах вже не були продуктом традиційної стереотипізації, натомість були детально психологічно пропрацьовані авторами. Словацькі письменники прагнули літературно задокументувати долі окремих представників єврейської національної меншини в період Голокосту або подати комплексний опис трагічних подій того періоду.

Для словацьких творів з єврейською тематикою та відображенням подій Другої світової війни характерне визнання геноциду євреїв на словацьких територіях злочином виключно німецьких окупантів. Словацький колабораціонізм при цьому зображується рідко, а коли його мотив появляється в творах, то подається з погляду комуністичної ідеології. Словацькі письменники створюють картину мирного та приязного співіснування словаків та євреїв у межах однієї країни. Письменники наголошують на належності євреїв і словаків до одного суспільного класу (довоєнна література натомість протиставляла словака-робітника та єврея-буржуя). Словацьке населення у творах з яскраво вираженою єврейською тематикою переважно зображується як солідарне до

національних меншин. Якщо певний словацький персонаж бере участь у переслідуванні євреїв, то це пояснюється впливом фашистської ідеології.

Найвідомішими словацькими письменниками повоєнного періоду, котрі звернулися до єврейської тематики у своїх творах, були Рудольф Яшик та Ладіслав Мнячко. Обидва були відданими комуністичному режиму Чехословаччини, обидва потрапили до ув'язнення в період пронацистської Словацької республіки. Рудольф Яшик описував становище єврейської національної меншини під час Другої світової війни на підставі власного досвіду. Ладіслав Мнячко натомість спрямував своє зацікавлення єврейським народом на написання публіцистики. На відміну від творів Рудольфа Яшика, котрі художньо декларували політичні переконання письменника, проза Ладіслава Мнячка змінюється під впливом суспільних трансформацій. Рудольф Яшик впродовж усього життя залишався затятим комуністом, а Ладіслав Мнячко поступово розчарувався в діяльності партії та докорінно змінив свої погляди.

Свій погляд на трагічну долю словацького єврейства на початку 1940-х років Рудольф Яшик відтворив у романі “Площа святої Альжбети”. Письменник описує поділ містян на євреїв та словаків після приходу до міста німецьких солдатів. Влада зобов'язала представників єврейської національної меншини носити на одязі відмітні знаки. Рудольф Яшик описує початок переслідування єврейського населення та сприйняття цих подій словаками, котрі переважно проявляли солідарність до євреїв. Ліризм роману розкривається у любовній лінії словацького хлопця Ігора та дівчини-єврейки Еви. Романом “Площа святої Альжбети” Рудольф Яшик засудив нацистську ідеологію та вкорінив у словацькій повоєнній літературі образ євреїв як жертв тоталітарної поліки пронацистської Словацької республіки.

Словацький публіцист Ладіслав Мнячко звертається до єврейської тематики створенням окремих єврейських персонажів, як репрезентантів національної меншини. В романі “Смерть називається Енгельхен” письменник віддав місце одного з центральних героїв твору жіночому персонажеві

єврейського походження. Схоже, як і в Рудольфа Яшика, письменник розвиває лінію кохання єврейської дівчини та словацького хлопця. Та, на відміну від характеру суспільної прози Яшика, роман Ладіслава Мнячка є зразком повстанської літератури. Рудольф Яшик описував безпосередньо події Голокосту, а Ладіслав Мнячко — наслідки цих подій. До зображення єврейки, що допомагала словацьким партизанам боротися проти німецьких військ, Ладіслав Мнячко згодом повертається у збірці есеїв “Запізнілі репортажі”. Коротким прозовим твором про долю єврейки Клари автор відтворює політичні утиски єврейського населення комуністичним режимом Чехословаччини. Такий погляд на євреїв став новим для словацької повоєнної літератури, котра в зображенні єврейської національної меншини після 1945 року не виходила за межі теми Голокосту.

Ця наукова робота може стати підґрунтям для подальшого вивчення єврейської тематики в творах словацьких письменників після 1945 року. Після повалення комуністичного режиму єврейська національна меншина, що проживає на словацьких теренах, повернулася до розвитку та відтворення власної культури. Дослідження зафіксованого в художній літературі сприйняття євреїв словаками потенційно може стати вагомим внеском у вивчення історії співіснування словаків і євреїв в межах однієї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Перкінс, Д. Чи можлива історія літератури. — Київ, 2005.
2. Редколегія. Попеляста ворона по-українськи // Нове життя. Двотижневик русинів-українців СР. — 2021. — Вип. 5. — С. 4.
3. Adamická, M. Stereotypy o Židoch z obdobia pred Druhou svetovou vojnou // Stredoeurópske pohľady. — 2019. — Č. 2. — S. 56–61.
4. Benikovsky, M. Dejiny slovenskej beletrie po roku 1960 na stránkach časopisu Vsesvit // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. — 2016. — Вип. 2(36). — С. 45–51.
5. Bokníková, A. K osudom a najmä k prínosom Trnavskej skupiny — konkretistov // Eslavística Complutense. — 2010. — Č. 10. — S. 31–55.
6. Borza, P. Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939-1945 // Historický časopis. — 2017. — Č. 65. — S. 493–513.
7. Botík, J. a kol. Národnostné menšiny – zoznámme sa. — Bratislava, 2020.
8. Bystrický, V. a kol. Rok 1968 na Slovensku a v Československu. — Bratislava, 2008.
9. Čúzy, L. a kol. Panoráma slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006.
10. Drug, Š. Literatúra a politika po slovensky. — Bratislava, 2003.
11. Dubovský, P. Hnutie za občiansku slobodu na Slovensku // Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe. — Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012. — S. 209–219.
12. Findra, J.. Štýl Jašíkových prvotín // Slovenská reč. — 1972. — R. 37. Č. 1. — S. 6–17.
13. Frátrik, J. Slovenská katolícka moderna v premenách času. — Žilina, 1994.
14. Gabal, I. a kol.: Etnické menšiny ve střední Evropě. — Praha, 1999.
15. Gallik, J. Nadčasovosť Rázusovho Krčmárskeho kráľa // OPERA SLAVICA XXVII. — 2017. — Č. 3. — S. 21–28.

16. Hiemer, E., Holý, J., Firlej, A., Nichtburgerová, H. Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction. — Berlin/Boston, 2021.
17. Hlebová, B. a kol. Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku. — Prešov, 2011.
18. Hochel, I. a kol. Slovenská literatúra po roku 1989. — Bratislava, 2007.
19. Hruboň, A. Dve dejstvá tisícok tragédií: deportácie Židov zo Slovenska v rokoch Druhej svetovej vojny (pokus o bilanciu) // Migrácie procesy Slovenska (1918-1948). — Banská Bystrica, 2014. — S. 248–286.
20. Gunther, H. Fázy života kánonu – na príklade socialistického realizmu // Slovenská literatúra. — 2013. — Č. 5. — S. 423–433.
21. Hvišč, J. a kol. Biele miesta v slovenskej literatúre. — Bratislava, 1991.
22. Hykisch, A. Úvod (Mňačko a Izrael) // Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020. — S. 11.
23. Jašík, R. Životopis // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978.
24. Jurčo, M. Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež. — Banská Bystrica, 1997.
25. Jurinová, E. Úvodný príhovor // Pamätnica Jašíkových Kysúc. — Kysúce, 2018.— S. 5.
26. Kalvoda, J. Role Československa v sovětské strategii. — Kladno, 1999.
27. Korim, V. Dejiny Rómov (Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa). — Banská Bystrica, 2006.
28. Krnová, K. K vybraným problémom dejín slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia. — Trnava, 2017.
29. Kročanová, D. The Holocaust in Slovak Drama // Poznańskie Studia Slawistyczne. — Poznań, 2017. — S. 197–210.
30. Leikert, J. Emigrácia Ladislava Mňačka do Izraela ako prejav odporu voči antiizraelskej politike Československa // Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc. — Bratislava, 2006. — S. 217–236.

31. Leikert, J. Mňačko a Izrael. — Bratislava, 2020.
32. Leikert, J. Zákulisie dvoch emigrácií kontroverzného spisovateľa a novinára Ladislava Mňačka // Dejiny — internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove. — 2020. — Č. 1. — S. 64–81.
33. Leikert, J. Zlomové okamihy Ladislava Mňačka v súvislosti s Izraelom // Central European Views. — 2020. — V. 2. — S. 15–26.
34. Leikert, J. Osudová žena Ladislava Mňačka. // Slovenské pohľady. — 2020. — Č. 2. — S. 100–114.
35. Marčok, V. Taká neodvolateľná vec // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste // Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998. S. 231–236.
36. Marčok V. Dejiny slovenskej literatúry III. — Bratislava, 2006.
37. Matuška, A. Rudolf Jašík. — Bratislava, 1964.
38. Mikula, V. a kol. Slovník slovenských spisovateľů. — Praha, 1999.
39. Mňačko, L. Siedma noc. — Bratislava, 1990.
40. Mňačko, L. Po dvadsiatich siedmich rokoch // Onsekorené reportáže. — Bratislava, 2017. — S. 5–6.
41. Mňačko, L. Ploština // Mňačko, L. Smrť sa volá Engelchen. — Bratislava, 2016. — S. 5–9.
42. Pavčík, F. Kultúrna politika na Slovensku po roku 1948 vo svetle publikovaných i nepublikovaných archívnych dokumentov // Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach. — Nitra, 2021.
43. Pekár, M. Dejiny Slovenska 1918–1945. — Košice, 2015.
44. Petráš, R. a kol.: Menšiny a právo v České republice. — Praha, 2009.
45. Prušková, Z. Medzi ideológiou a dobrodružstvom (Rudolf Jašík: Mŕtvi nespievajú) // Slovenská literatúra. — 2006. — Č. 1(53). — S. 2–10.
46. Ragač, R. August '68. Okupácia a občiansky odpor na Slovensku v obrazových dokumentoch Archívu Ústavu pamäti národa. — Bratislava, 2008
47. Rašla, A., Žabkay, E. Proces s dr. J. Tisom: Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho. — Bratislava, 1990.

48. Richter, M. Holokaust ako literárna inšpirácia // Božia Ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste. Pod red. M. Richtera. — Bratislava, 1998.
49. Rychlík, J. Česi a Slovaci v 20. storočí. — Bratislava, 1998.
50. Encyklopédia slovenských spisovateľov // kolektív autorov pod ved. K. Rosenbauma. — Bratislava, 1984.
51. Szabó, M. Krčmár, upír, parazit. Premeny obrazu Žida v tvorbe Františka Švantnera zo štyridsiatych rokov 20. storočia // Slovenská literatúra. — 2020. — Č. 4.— S. 331–344.
52. Salner, P. Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou). — Bratislava, 2016.
53. Sliacky, O. Konferencia ako výzva // Revue Bibiána. — 2002. — Č. 3. — S. 1–5.
54. Šmatlák, S. Marginálie k mladej próze // Súčasnosť a literatúra. — Bratislava, 1975.
55. Šrajjerová, O. Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy // Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 14. a 15. listopadu 2000 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. — Opava, 2000.
56. Števček, J. Torzo a obrysy Jašíkovho diela // Lyrická tvár slovenskej prózy. — Bratislava, 1969. — S. 207–215.
57. Števček, J. Odvaha poznávať, odkaz Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a poslanstvo Rudolfa Jašíka — Martin, 1978.
58. Švantner, F. Nevesta hôľ a iné prózy. — Bratislava, 2007.
59. Šromovský, M. Židovská otázka na Slovensku (1945 - 1953). Kniha II. Antisemitizmus a antisíonizmus v Československu (1948 - 1953). — Banská Bystrica, 2015.
60. Tóth A., Novotný L., Stehlík M. Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? — Praha, 2012

61. Vaško, I. Pamätník Rudolfa Jašíka // Rieky, hory, hviezdy a človek. Práca a posolstvo Rudolfa Jašíka. — Martin, 1978.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mňačko, L. Smrť sa volá Engelchen. — Bratislava, 2016.
2. Mňačko, L. Onsekorené reportáže. — Bratislava, 2017.
3. Jašík, R. Námestie svätej Alžbety. — Bratislava, 2018.

RESUMÉ

Magisterská diplomová práca, *Obraz Židov v tvorbe Rudolfa Jašíka a Ladislava Mňačka*, je zameraná na výskum zobrazenia predstaviteľov židovskej národnostnej menšiny v slovenskej povojnovej literatúre, na základe beletristických diel Rudolfa Jašíka a Ladislava Mňačka.

Cieľom práce je zachytenie a generalizácia rôznorodých tendencií obrátenia sa slovenských spisovateľov k židovskej tématike v umeleckej spisbe po roku 1945. Úloha práce spočíva v nadväzovaní vzťahu tematických a ideologických tendencií slovenského povojnového literárneho procesu k zobrazeniu Židov v tvorbe Rudolfa Jašíka a Ladislava Mňačka.

Práca pozostáva z úvodu, troch kapitol a záveru. V úvode uvádzame cieľ výskumu a popisujeme postupy jeho dosiahnutia. V prvej kapitole sa venujeme vývojovým procesom slovenskej povojnovej literatúry v kontexte významných historických udalostí a politicko-spoločenských transformácií, s dôrazom na postavenie národnostných menšín a ich reprezentáciu v dobovej umeleckej spisbe. Druhá kapitola obsahuje informácie o živote a tvorbe Rudolfa Jašíka a poskytuje prehľad zobrazenia slovenských Židov v jeho románe *Námestie svätej Alžbety*. V tretej kapitole podávame biografické údaje a stručný prehľad diela Ladislava Mňačka a skúmame osobitosti obrazov ženských postáv židovského pôvodu v jeho románe *Smrť sa volá Engelchen* a eseji *Klára*. Výsledky výskumu sú zhrnuté v závere práce.

Na základe skúmania zobrazenia Židov v tvorbe jednotlivých slovenských spisovateľov tvrdíme, že pre povojnovú slovenskú literatúru je charakteristické prekonávanie predchádzajúcich stereotypov o predstaviteľoch národnostných menšín. Zároveň prichádzame k záverom, že slovenskí spisovatelia opismi židovského obyvateľstva prispeli k zdokumentovaniu tragických udalostí druhej svetovej vojny a napomohli vyrovnaniu sa spoločnosti s traumatickými skúsenosťami z tohto obdobia.